

Ruttkay, Matej

Výskum středověkých dědinských sídlisk na Slovensku : (stav a perspektivy)

Archaeologia historica. 1999, vol. 24, iss. [1], pp. 7-[40]

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/140319>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

A.

VÝZKUM VESNICKÝCH SÍDLIŠŤ

Výskum stredovekých dedinských sídlisk na Slovensku

(Stav a perspektívy)

MATEJ RUTTKAY

1. Úvod

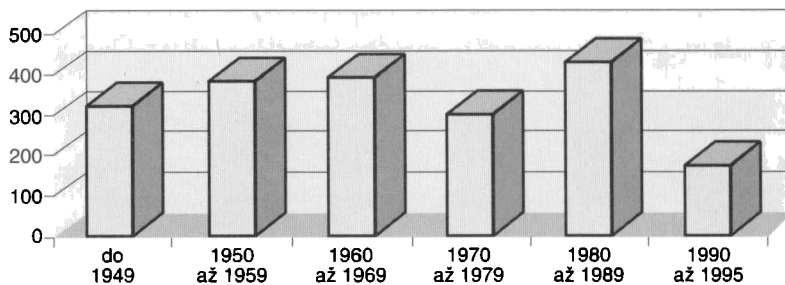
Výskum stredovekých dedinských sídlisk má na Slovensku kratšiu tradíciu, ako v susedných štátoch. Aj napriek tomu stredoveká archeológia na Slovensku v posledných desaťročiach priniesla celý rad zásadne nových poznatkov umožňujúcich základnú charakteristiku jednotlivých veličín definujúcich zákonitosti vzniku rozvoja a zániku stredovekých dedín. Žiaľ, stále nie je na území Slovenska komplexne preskúmaná ani jedna zaniknutá stredoveká osada.

Prvý väčší výskum zaniknutej stredovekej osady sa uskutočnil v r. 1943 na mieste stredovekej dediny Ropov – dnes Osuské, okr. Senica (Budinský–Krička 1970). Výraznejší rozvoj archeologického bádania na poli stredovekých sídlisk však nastáva v 50-ych rokoch a hlavne od r. 1953, po začlenení Štátneho archeologického ústavu medzi výskumné pracoviská SAV. V tomto období boli položené základy výskumu stredovekých dedinských sídlisk – Bešeňov-Malomgát a Paškom, Hurbanovo (Čaplovič, P. 1965), Chotín (Paulík–Rejholec 1958), Levice-Bratka (Habovštiak 1960), Lipová – Ondrochov (Bialeková 1964), Nitriansky Hrádok (Bialeková 1958; 1959), Svodov (Říhová 1963), Siladice (Habovštiak 1962), Špačince (Pichlerová 1963), Svätý Peter (Dušek 1961, s. 77), Budmerice-Fančal (Egyházy–Jurovská 1981). Väčšia pozornosť sa však sústavneneovala výskumu pohrebisk, resp. cintorínov, sakrálnych stavieb, prípadne hradov a hrádok. Odkryli sa aj prvé sakrálne stavby úzko späté so zaniknutou dedinou – Hurbanovo-Abadomb (Čaplovič, P. 1965). Rozsiahlejší zisťovací výskum sa uskutočnil už aj na severnom Slovensku (Štrba-Šoldov – Pifl 1953). V 50-ych rokoch prebehol po prvý krát aj rozsiahly výskum stredovekého panského sídla s hospodárskym dvorom a kostolom – Zalužany-Nemešany na Spiši (Polla 1962).

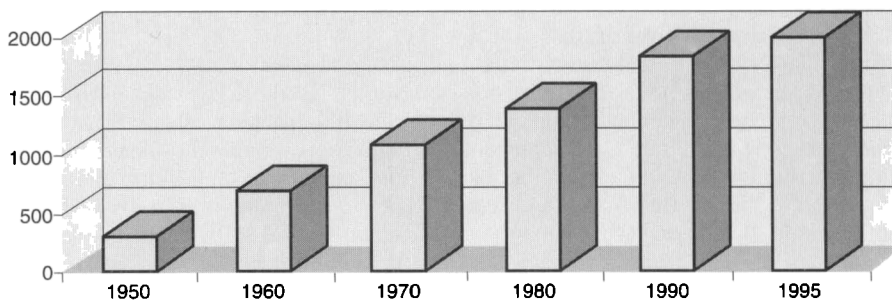
Nové úlohy v terénnom výskume stredovekých agrárnych sídlisk určila konferencia konaná v r. 1959 v Nitre (Habovštiak 1985, s. 16). Tá znamenala výraznú podporu archeologickému výskumu stredoveku. Postupne sa rozširuje počet bádateľov zaoberajúcich sa problémami archeológie stredoveku. Z najvýznamnejších lokalít skúmaných v 60-ych rokoch možno menovať Biňu (Habovštiak 1966), Brezovičku (Budinský–Krička 1971), Koš (Remiášová–Ruttkey 1967), Milanovce (Veľký Kýr – Habovštiak 1964), Oborín (Ruttkey, a. 1970), zvyšky stredovekej dediny z 13.–17. stor. v Poltári (Hrubec 1971), Spišský Hrušov (Polla 1966).

V sedemdesiatych rokoch sa realizovali (príp. začali uskutočňovať) aj mnohé ďalšie veľké výskumné akcie – Blatnica-Sebeslavce, Blažovce (Slaninák 1975), Voderady-Slovenská Nová Ves (Mináč 1980), Čataj-Nad Korytom (Ožďáni 1977), Kamenín (Nevizánsky 1980), Biňa (Ruttkey–Cheben 1992), Chľaba (Hanuliak 1989), celá sústava výskumov v Komjaticiach (Točík 1978i; 1980b, 1981b), Mliečno – osada Šamot (Hanuliak–Zábojník 1980), Nitrianska Blatnica (Ruttkey, A. 1975b), Levoča – vojenské cvičisko (Javorský 1981), Parížovce (Križanová 1977), Senec-Martin (Mináč 1981), výskumy realizované v súvislosti s výstavbou vodnej nádrže Liptovská Mara (Hoššo 1976, Pieta 1994) a aj jeden z najrozsiahlejších výskumov východného Slovenska – Svinica (Čaplovič 1981). Začal sa aj jeden z najväčších a najvýznamnejších výskumov včasnostredovekého sídliska na lokalite Mužľa-Čenkov (Hanuliak–Kuzma–Šalkovský 1993).

1

2

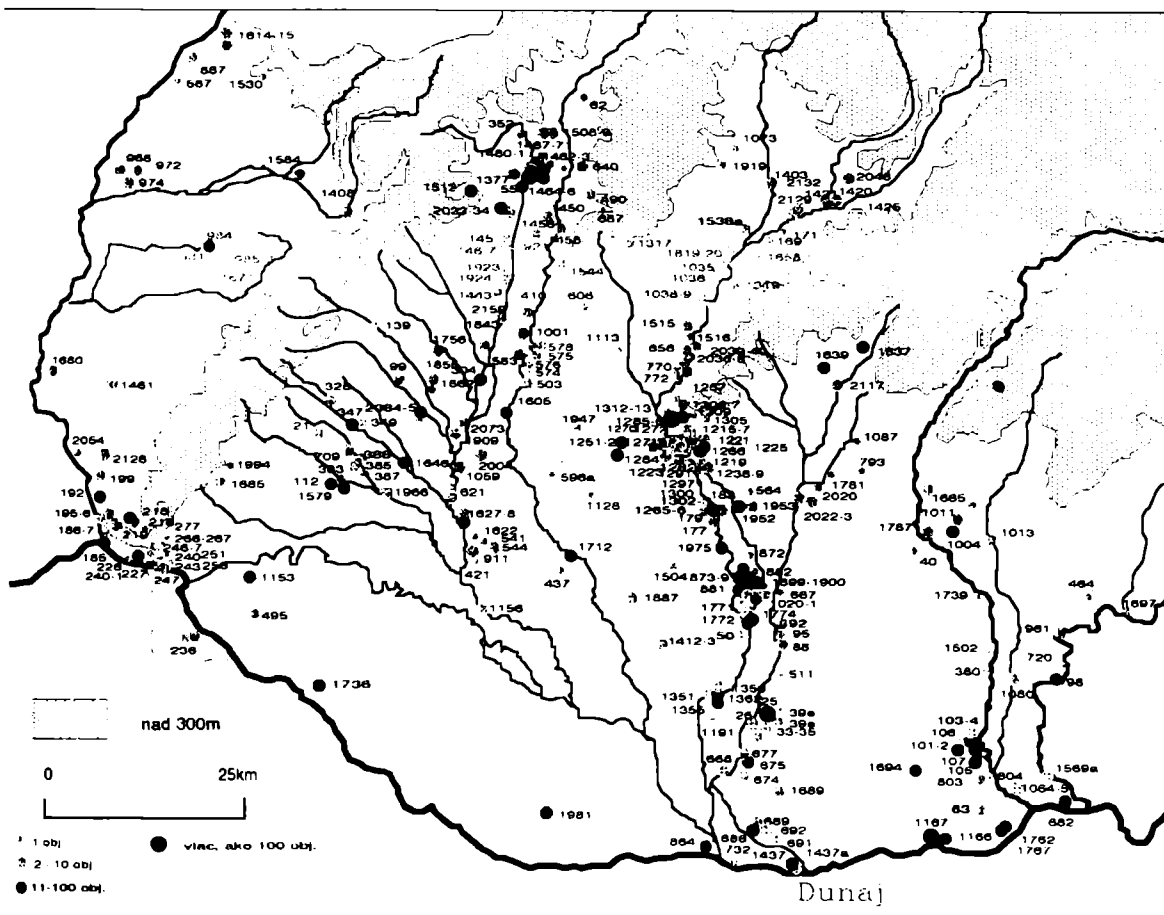
Obr. 1. Absolútny a postupný nárast počtu evidovaných stredovekých lokalít na západnom Slovensku v r. 1950–1995.

Počet a najmä plošný rozsah realizovaných výskumov dosiahol svoj vrchol v r. 1975 pri príležitosti Kongresu slovanskej archeológie. V rámci exkurzie a referátov boli predstavené na tú dobu monumentálne výskumy – Ducové (Ruttkay, A. 1975), Pobedim (Bialeková 1975), Nitra-Šindolka, Nitra-Martinský vrch (Chropovský 1975), Biňa (Habovštiak 1985, s. 255–256). Za veľké plus možno považovať skutočnosť, že výrazne vzrástol a priestorovo sa v tomto období rozšíril počet špecialistov – stredovekárov (Ruttkay, A. 1986, s. 56).

Pomerne veľká výskumná aktivita pretrvávala aj v 80-ych rokoch. Mnohé výskumy sa vykonávali v súvislosti s výstavbou vodných diel na Dunaji (Kuzma 1982; Cheben 1987a, b). Odkryla sa aj jedna z doteraz najucelenejšie preskúmaných lokalít 14.–15. stor. – Gortva-Bízovo (Habovštiak 1985, s. 269–270). Významné poznatky sa dosiahli na Spiši – odkryté pozostatky zaniknutých dedín z lokalít Pavľany-Krigov, Spišská Nová Ves – Východ. V roku 1986 začal doposiaľ plošne najväčší terénny výskum zameraný na včasnostredoveké sídlisko – v Bajči-Medzi kanálmi (Čaplovič–Cheben–Ruttkay 1988). Veľkým prínosom bol výskum železiarskej osady Gemerský sad-Somkút (Füryová a d. 1991).

V závere 80-ych a v 90-ych rokoch klesá počet terénnych výskumov (hlavne z finančných dôvodov). V tomto období sa výraznejšie výskumné akcie uskutočnili iba na štyroch zaniknutých dedinských sídliskách. Na druhej strane stúpa množstvo systematicky vykonávaných prieskumov, ktorých výsledkom je možnosť ucelenejšieho pohľadu na vývoj osídlenia mikro, alebo mezoregiónov (Ruttkay, M. 1992; Fusek 1996 atď.).

*

Obr. 2. Preskúmanosť jednotlivých stredovekých lokalít na západnom Slovensku.

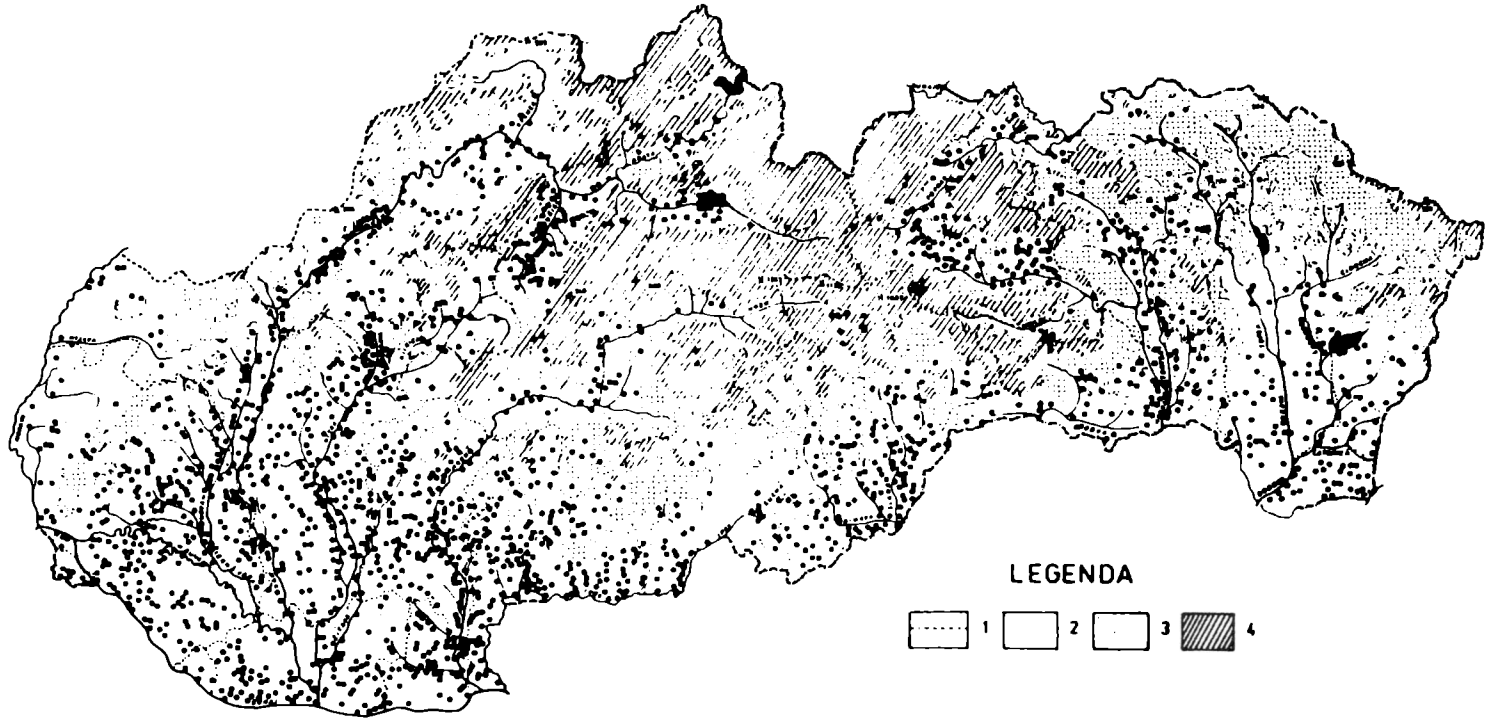
Modelovo si môžeme nárast počtu archeologicky evidovaných sídliskových lokalít na území západného Slovenska predstaviť na obrázku (obr. 1). Treba pripomenúť, že väčšina týchto nálezísk je identifikovaná iba prieskumom, alebo menšími záchrannými výskumami.

Preskúmanosť jednotlivých nálezísk na západnom Slovensku ukazuje ďalší graf (obr. 2). Aj keď zachytáva obdobie od 6. do 13. stor., je vidieť, že zo skúmaných nálezísk majú absolútnu prevahu lokality, kde bol preskúmaný iba jeden objekt, alebo 2–10 objektov. Iba výnimočne sa zachytilo viac, ako 100 objektov.

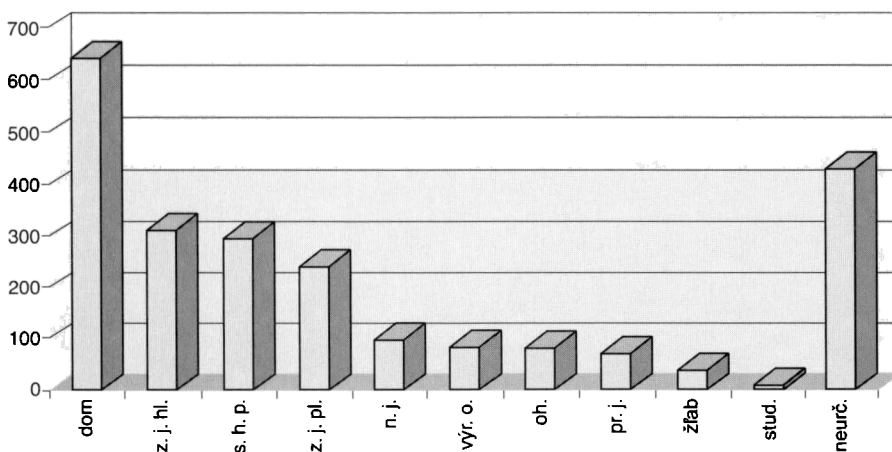
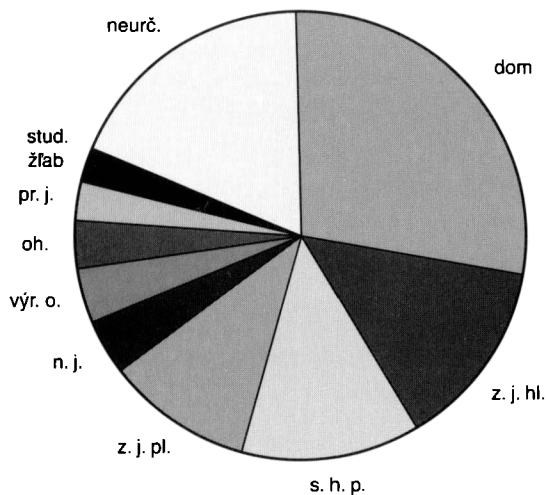
2. Pôdorys osád

Z 11.–16. stor. je archeologicky na území Slovenska doložených viac ako 2 000 lokalít sídliskového charakteru (obr. 3). Spomedzi nich sa na približne 250 preskúmali výraznejšie sídliskové objekty, ale iba na 26 sa uskutočnil plošne veľkorysejší výskum.

Ako vyplýva už z predchádzajúcich odsekov, v sledovanom regióne je k dispozícii iba malý počet veľkoplošne preskúmaných osád. Navyiac, o veľkých výskumoch sú iba výnimočne známe obsirnejšie informácie. Väčšina nálezísk je skúmaná iba rôznymi druhmi sondáží. Tento nepriaznivý stav spôsobuje, že predkladané závery majú značne hypotetický charakter.

Obr. 3. Osídlenie územia Slovenska v 11.–16. stor. s vyznačenými lokalitami na ktorých sa vykonával archeologický výskum, alebo prieskum (podľa A. Ruttkaya).

Obr. 4. Pomerné zastúpenie hlavných typov objektov na lokalitách západného Slovenska.

Hlavnými prvkami ovplyvňujúcimi vzhľad osady sú – dom, zásobné jamy, nepravidelné jamy a samostatné hlinené pece. Relatívne veľkú skupinu (11–19 %) tvoria aj bližšie neurčené objekty. Ostatné druhy, samostatné ohniská, žľaby, studne a výrobné objekty, tvoria iba minimálny podiel v sídliskových objektoch – k dispozícii je štatistika za širší časový úsek, ako je téma príspevku – za 6.–13. stor. (obr. 4). Z hľadiska rekonštrukcie vzhľadu osád a spôsobu života sú zaujímavé porovnania pomerného výskytu jednotlivých druhov objektov. Zatiaľ čo v horizonte I (11.– pol. 12. stor.) má dom 31 % zastúpenie, v horizonte II – pol. 12.–pol. 13. stor. už iba 21 %, v horizonte III – pol. 13.–15. stor. – 26 %. Túto skutočnosť vysvetľujem budovaním zvýšeného počtu sprievodných objektov (najmä zásobné jamy hlboké, samostatné hlinené pece) a kumuláciou všetkých potrebných činností (sklady, výrobné a pracovné zariadenia a pod.) do blízkosti obydlija.

Rozširovať zákonitosti budovania a rozvoja stredovekých sídlisk je nanajvýš zložitá úloha. Objekty neexistovali izolovane, ale vytvárali určité celky umožňujúce fungovanie osady a tým celej spoločnosti. Ucelenejšie závery možno koncipovať iba na základe

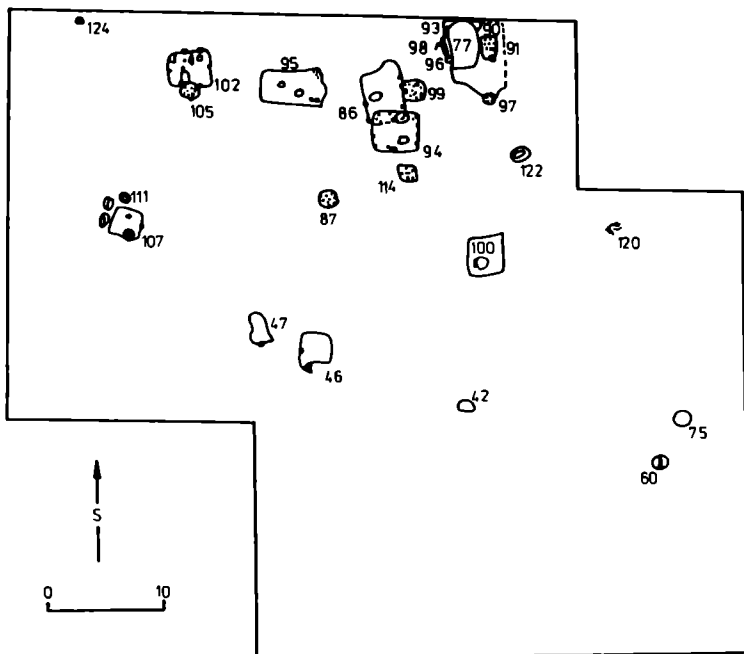
komplexne, alebo temer komplexne preskúmaných sídlisk. Také v sledovanom časovom úseku existujú iba v minimálnom počte. O miere preskúmanosti väčšiny lokalít sa za te-
rajšieho stavu bádania spravidla nedá rozhodnúť, najčastejšie však ide o malé časti areá-
lov sídlisk nepresahujúce 10 % ich rozlohy (zvyčajne nie je zachytená ani jedna hranica
osídlenej plochy).

Horizont I (11.– polovica 12. stor.)

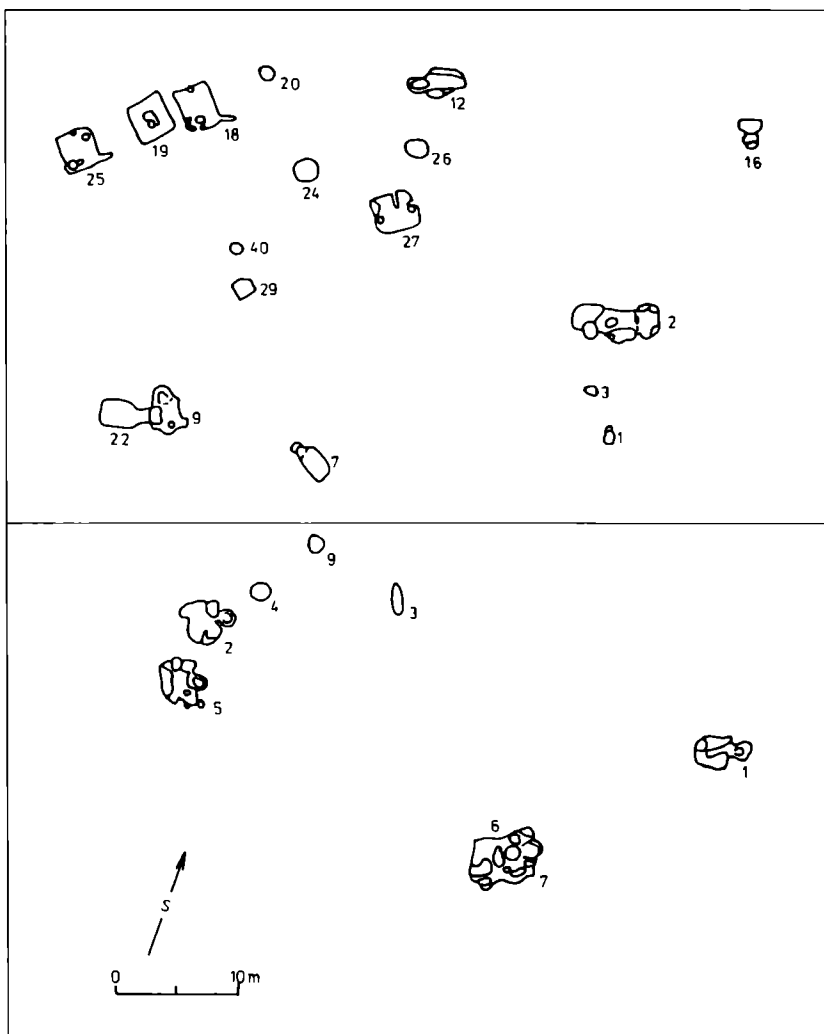
V tomto horizonte boli veľkoplošne preskúmané sídliská – Bajč (Cheben–Ruttkay 1996); Bešeňov–Paškom (Habovštiak 1961); Devín (Plachá–Hlavicová 1978); Hurbano-
vo–Abadomb (Čaplovič 1965); Chľaba (Hanuliak 1989); Kamenin (Nevizánsky 1980); Komjatice–Legionárske (Točík 1978); Slovenská Nová Ves (Mináč 1980); Nitra–Zobor-
Šindolka (Chropovský–Fusek 1985); Nitra–Mikov dvor (Chropovský 1976; Chropov-
ský–Hečková–Fusek 1986) Svinica (Čaplovič 1981), avšak dôležité poznatky prinášajú
aj ďalšie náleziská (Senec–Martin a pod.).

Na lokalite Chľaba je do tohoto časového úseku zaradených 29 objektov – 5 obytných,
tri hospodársko–výrobné, 18 kupolových pecí, dve zásobné jamy a exploatačná jama (Ha-
nuliak 1989, s. 162). Objekty sa viackrát zachytili vo vzájomnej superpozícii, čo nazna-
čuje, že sú tu aspoň dva časové horizonty, ktoré však autor štúdie o výskume bližšie ne-
špecifikoval (obr. 5). Z hľadiska priestorového členenia možno konštatovať, že objekty
sa, oproti predchádzajúcemu horizontu nápadne kumulovali v severnej časti preskúmanej
plochy, t. j. ide pravdepodobne o južný okraj zaniknutej osady. Výrazne malý je výskyt
zásobných jám. Zjavný je nárast výskytu samostatných hlinených pecí s predpecnou ja-
mou.

Od konca 11. do začiatku 13. stor. existovala osada v katastri obce Voderady–Sloven-
ská Nová Ves, resp. Zeleneč (Mináč 1980, s. 300). Preskúmala sa tu plocha 2 500 m². 31

Obr. 5. Chľaba – plán časti osady z 11.–12. stor. (podľa M. Hanuliaka).

Obr. 6. Slovenská Nová Ves (dole), Zeleneč (hore) – plán preskúmaných stredovekých objektov (podľa V. Mináča a J. Pavúka).

objektov je rozložených po oboch stranách potoka Ronava (obr. 6). V južnej časti (južne od potoka) ležali objekty výrobného a hospodárskeho charakteru (najmä samostatné hlinené kupolové pece). Na severnom svahu sa tieto objekty vyskytovali bližšie k potoku. Domy sa nachádzali vyššie, na temene svahu. Tri z nich stáli v tesnej blízkosti vedľa seba v jednom rade. Ďalší ležal asi 20 m východne od nich. V. Mináč predpokladá medzi nimi ulicu (1980, s. 300). Lokalita jednoznačne dokazuje oddelenie hospodárskeho a výrobného od obytného priestoru osady.

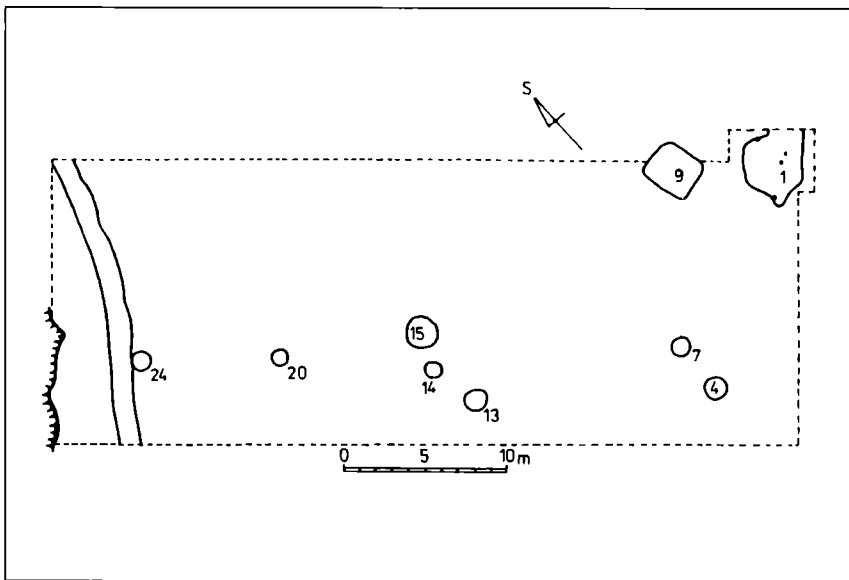
Celkový charakter tejto osady z 11.–12. stor. naznačuje podľa autorov výskumu skôr na zhlukový typ (Pavúk–Mináč 1977, s. 226–227), aj keď tri domy sú postavené viacerých v jednom rade.

O tom, že výrobné – pracovné objekty boli nezriedkavo umiestňované mimo obydli, resp. na okraji osád svedčí aj situácia v Žlkovciach polohe Vaniga (11.–13. stor.), kde sa

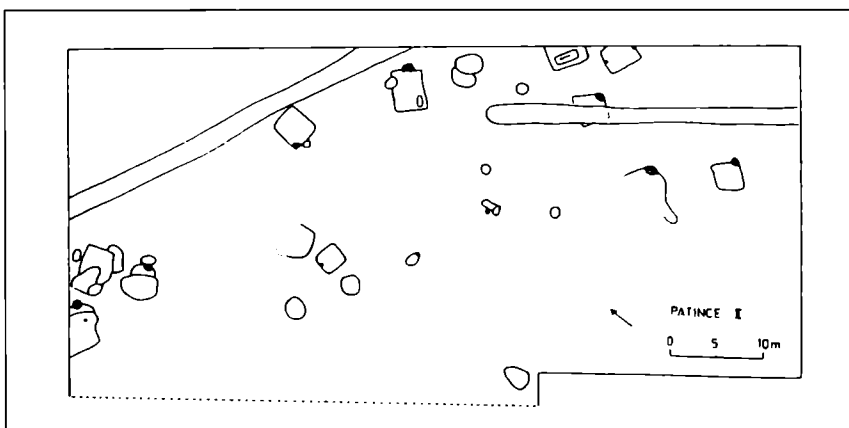
aj napriek relatívne veľkej preskúmanej ploche odkryli iba samostatné hlinené kupolové pece (bez ďalších objektov) (Pavúk 1983).

Väčšia plocha (40×90 m) sa skúmala aj na sídlisku Bešeňov-Paškom (Habovštiak 1961, s. 455–481) – obr. 7. Vo východnom rohu plochy sa nachádzali dve obydlia a na zostávajúcej časti boli rozptýlené rôzne druhy jám. Nedal sa identifikovať žiadny dispozičný systém osady.

V Hurbanove-Abadombe sa na ploche 80×90 m odkryli zvyšky domov a samostatných ohnísk (?) (Čaplovič 1965, s. 237–247). Keďže sa skúmala iba približne jedna dvadstatina zo sídliska, nie je možné robiť závery ohľadne jeho architektonického vzhľadu. Podobné problémy nachádzame aj pri ďalších lokalitách (Kamenin-Kiskukoricás – Nevizánsky 1980).

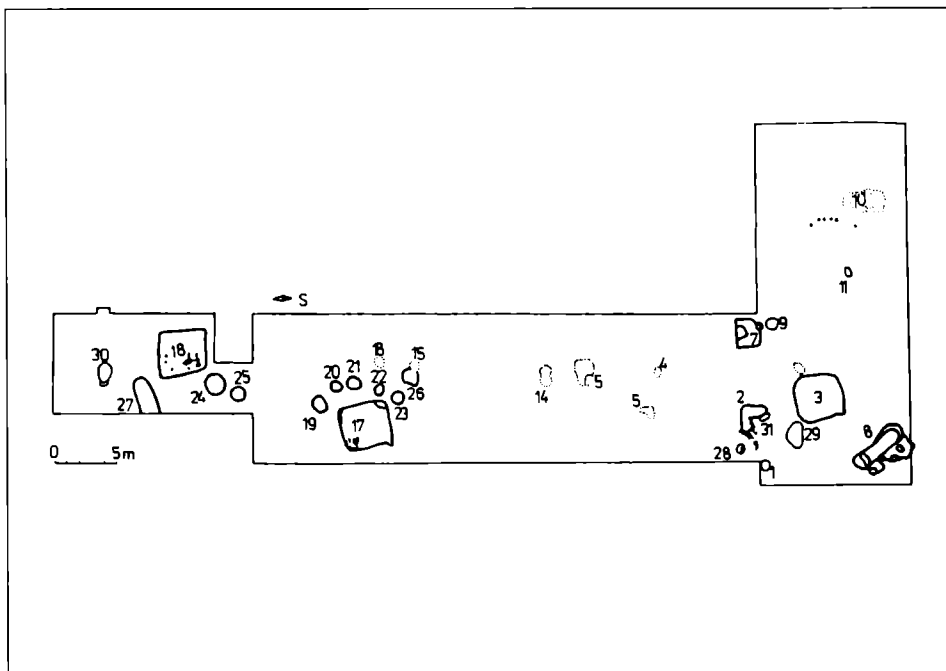
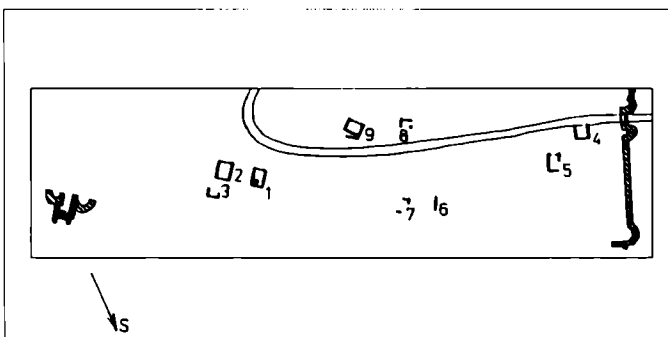

Obr. 7. Bešeňov-Paškom – situačný plán odkrytej časti stredovekej osady (podľa A. Habovštiaka).

Obr. 8. Patince II – preskúmaná časť vrcholnostredovekého sídliska (podľa I. Čebena).

Obr. 9. Devín, plán podhrad-
skej osady z 11.–12. stor.
č. 1–9 – domy s kamennou
podmurovkou (podľa V. Pla-
chej).

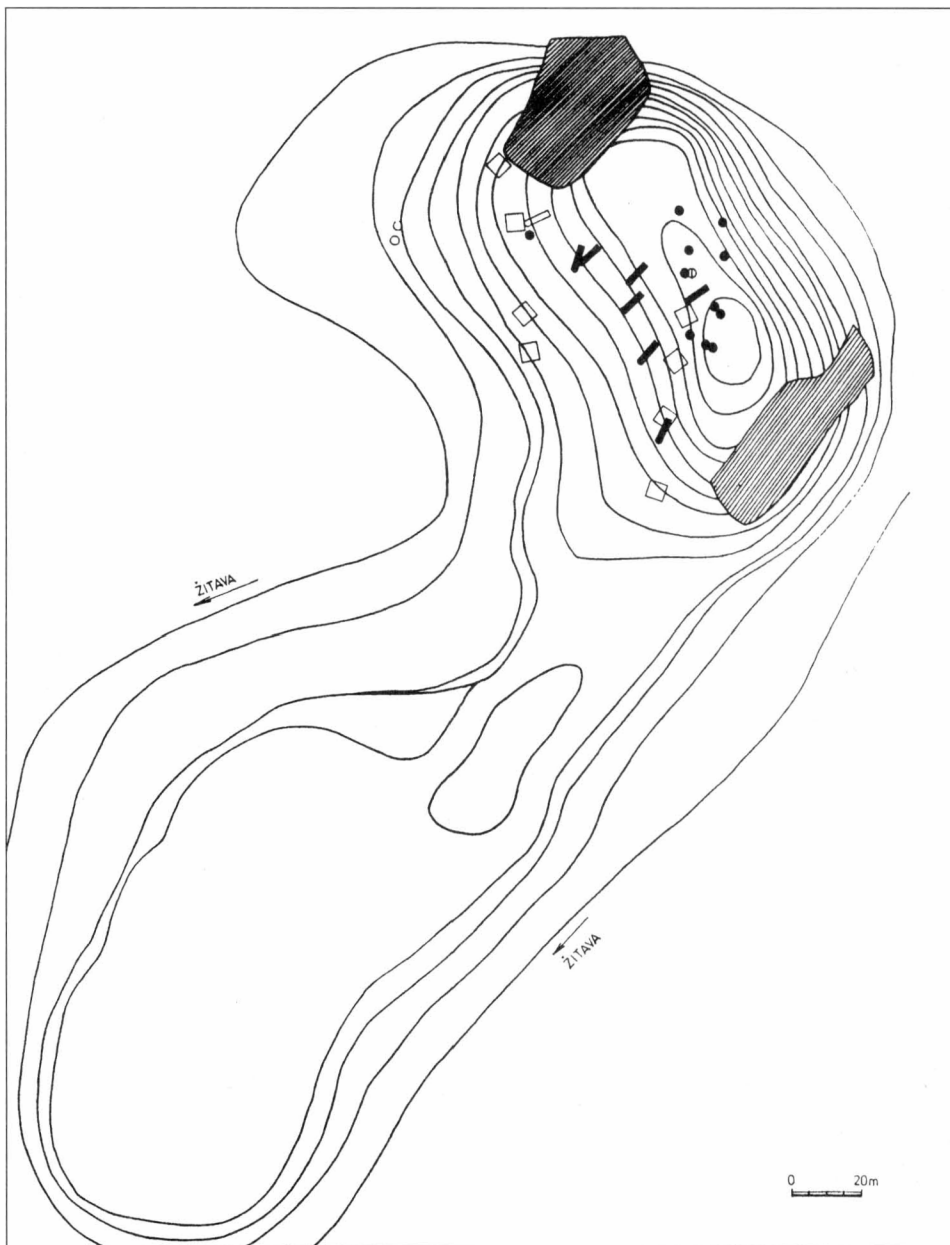
Obr. 10. Komjatice – poloha Hlomy-Štrkovisko. Plán lokality (podľa I. Vlkolinskej a P. Šalkovského) – 9.–10. stor. – plná čiara, 11.–12. stor. – prerušovaná čiara.

K najvýraznejším osadám horizontu patrí lokalita v Devíne (obr. 9). Tu sa v severozápadnej časti svahu výraznej vyvýšeniny na sútoku Moravy a Dunaja odkryli spodné časti deviatich nadzemných príbytkov s kamennou podmurovkou (osem jednopriestorových a jeden dvojpriestorový). Všetky domy sú datované do 11.–12. stor. Boli zoradené po oboch stranách cesty vedúcej na vyvýšeninu (hrad). K osade možno priradiť aj ranokresťanský cintorín odkrytý v r. 1921–22. Podľa zisteného nálezového inventára ide o osadu poľnohospodárskeho charakteru. Typ príbytkov sa dost' výrazne odlišuje od väčšiny súvekých lokalít na území Slovenska. Na základe uvedených skutočností možno konštatovať, že je tu jednoznačne doložená dedinská osada ulicového typu, ovplyvnená blízkosťou rodiacej sa mestskej kultúry. V tomto prípade nemožno vylúčiť ani kolonizačný vplyv.

V Komjaticiach-Legionárskom sa zistil veľký rozptýl objektov (4 domy, 3 samostatné hlinené kupolové pece) z 11.–12. stor. Objekty hospodárskeho charakteru (zásobné jamy,

samostatná hlinená pec) rozptýlené na relatívne veľkej ploche sa preskúmali aj na sídlisku z 11.–13. stor. v Komjaticiach-Štrkovisku – obr. 10 (Šalkovský–Vikolínska 1987).

Relatívne veľká plocha sa odkryla aj na lokalite Senec-Martin. Osídlenie z 11.–12. stor. prezentuje 12 objektov (Mináč 1979, s. 299–300; 1981, s. 487–497 (dva domy, samostatná hlinená pec, tri ohniská a hospodárske jamy).

○ 1   ⊙ 2   ● 3   □ 4   ▭ 5   — 6

Obr. 11. Bajč - Medzi kanálmi - schematický plán osady z 11. stor.

Na sídlisku v Bajči-Medzi kanálmi v 11. stor. osídlenie v porovnaní s predchádzajúcim úsekom degraduje, avšak má pomerne kompaktný charakter – dva rady domov, samostatné hlinené pece a zhluk zásobných jám situácia na základe predbežného spracovania (obr. 11). Postupne sa tento priestor stáva neosídlený až do polovice 12. stor., kedy tu je založené sídlisko sezónneho charakteru (Ruttkey M. 1989).

Vo Svinici sa aj napriek relatívne veľkej preskúmanej ploche nepodarilo identifikovať základný pôdorysný vzhl'ad osady. Pravdepodobne išlo o rozptýlený typ (Čaplovič 1981).

Na lokalite Nitra-Zobor-Šindolka (obr. 12) boli zemnice štvorcového a obdĺžnikového pôdorysu rozmiestené bez nápadnejšieho systému, niektoré temer v radoch. Medzi domami sa nachádzali zásobné jamy, pece na pečenie chleba a kováčske dielne (Chropovský 1976, s. 114–115).

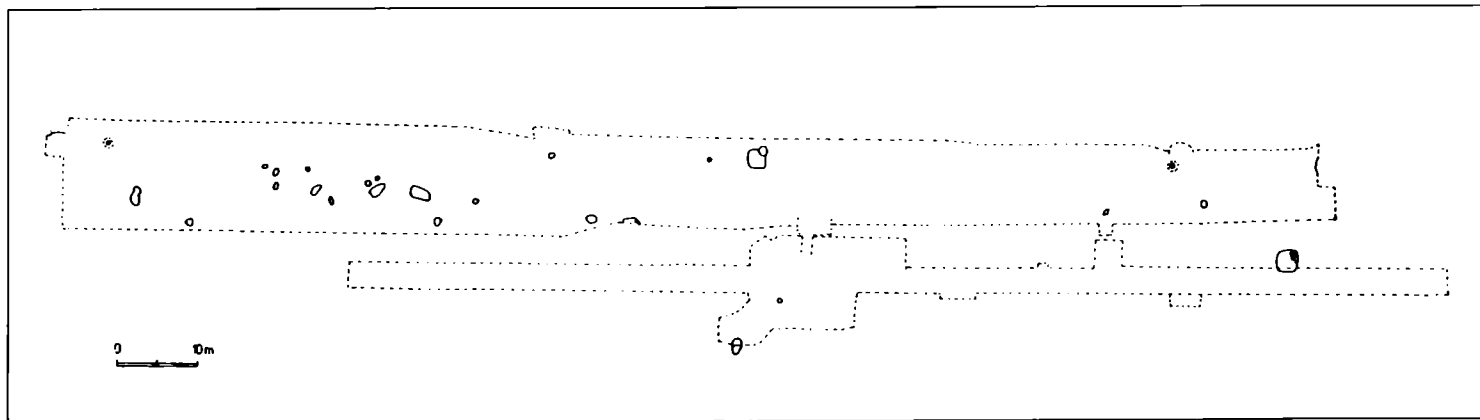
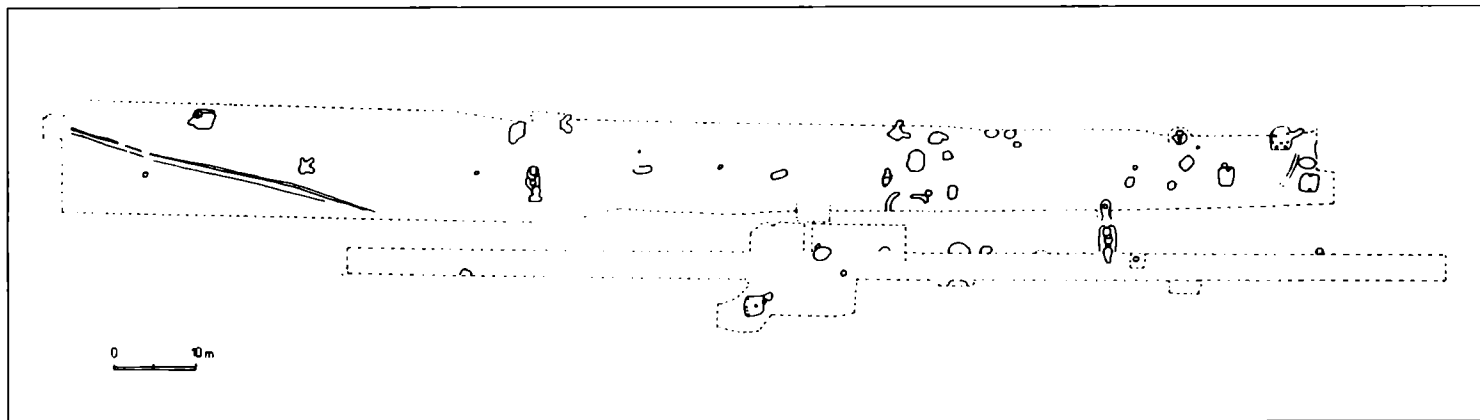
Celkove sa situácia javí tak, že v 11.–12. stor. v priestore dnešného Slovenska prevažovali osady rozptýleného typu. Zároveň sa budovali aj sídliská s jednotlivými funkčne špecifickými okrskami – výrobný, obytný – (Slovenská Nová Ves – obr. 6 – Mináč 1980) a zriedkavo radové dispozície (Bajč – Ruttkey, M. 1989). Prevažujú štruktúry charakteristické výrazným rozptýlením jednotlivých druhov objektov, resp. lokality, na ktorých sa napriek rozsiahlym výskumom zachytil v tomto horizonte iba malý počet sídliskových objektov (napr. Mužľa-Čenkov – Hanuliak-Kuzma-Šalkovský 1993; Bešeňov-Paškom – Habovštiak 1961, s. 455–481; Senec-Martin – Mináč 1981; atď.). Po prvý krát sa objavuje urbanisticky riešená osada pozostávajúca z domov s kamennou podmúrovkou (Devín – Plachá-Hlavicová 1978).

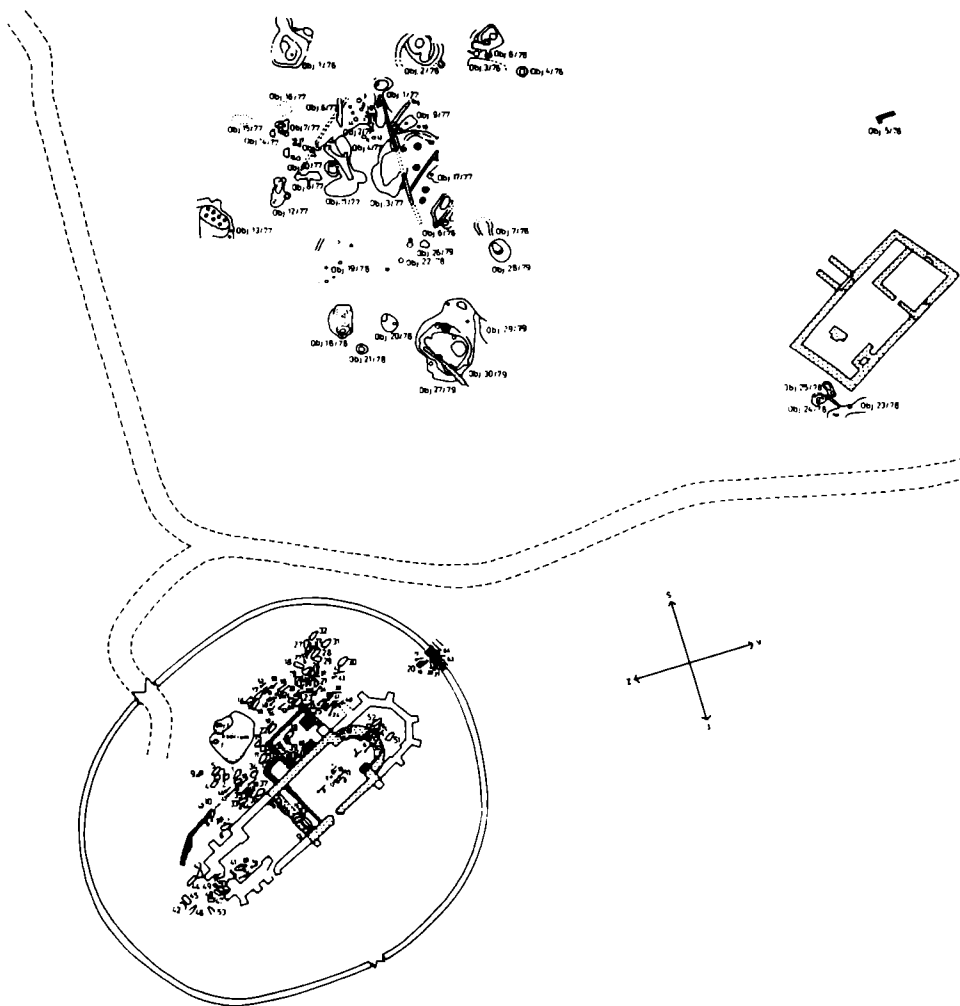
Obr. 12. Nitra-Zobor - Šindolka – fotogrametrický plán lokality (podľa A. Habovštiaka).

Horizont II (druhá pol. 12. stor. a prvá pol. 13. stor.)

V druhej polovici 12. a v prvej polovici 13. stor. sa v sledovanom regióne vykonal rozsiahlejší výskum na lokalitách Bajč-Medzi kanálmi (Cheben-Ruttkey, 1996); Biňa-Cénart (Ruttkey, M.-Cheben 1992); Branč, Veľká Ves I, II (Cheben-Ruttkey-Ruttkeyová 1993); Hurbanovo-Bohatá (Habovštiak 1961); Hurbanovo-Lábsky (Habovštiak

Obr. 13. Nitra – Párovské Háje – schematický plán preskúmanej časti lokality (1 – 9.–10. stor., 2 – 12. – 13. stor.).

Obr. 14. Svinica, okr. Košice. Plán stredovekého sídliska, feudálneho sídla a dedinského kostola s cintorínom (podľa D. Čaploviča).

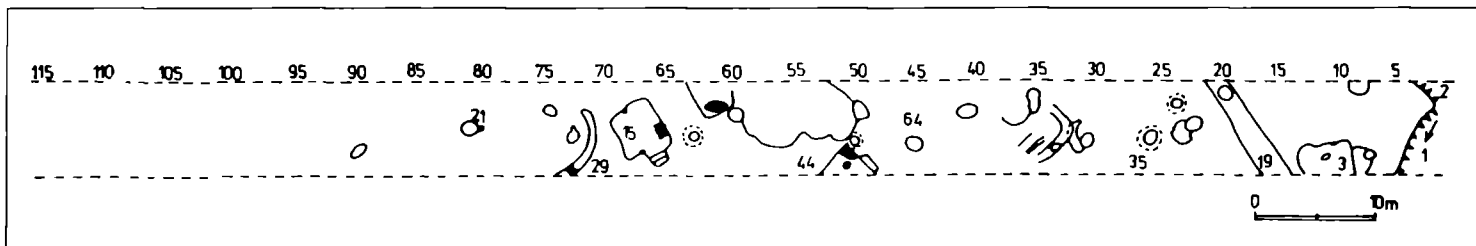
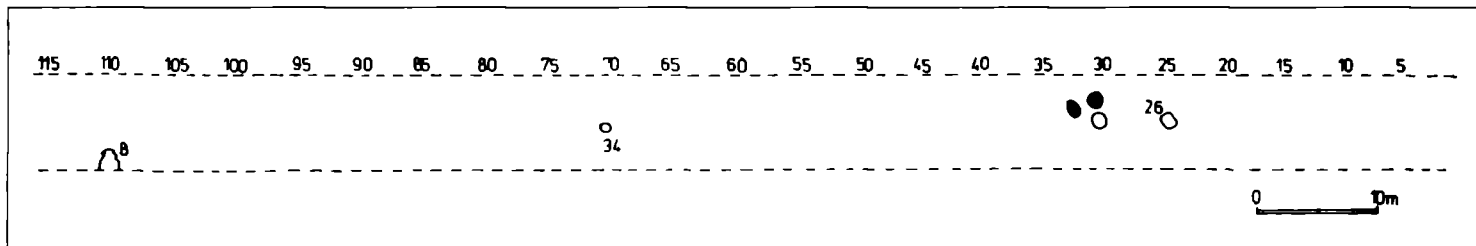
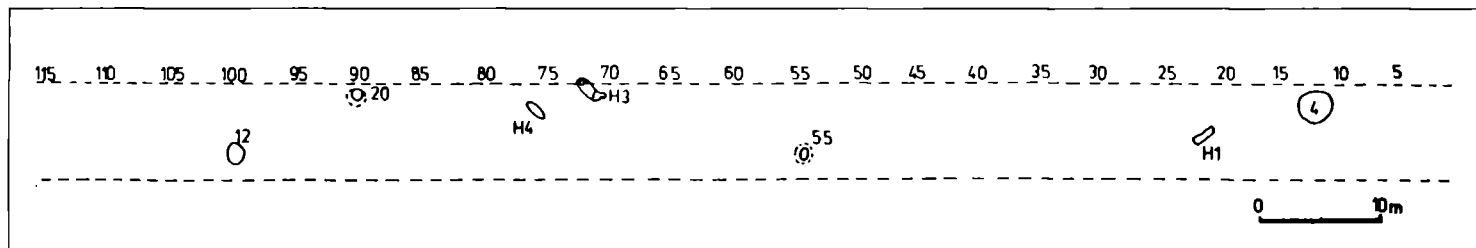
1985, s. 275–276); Chotín-Sasulló a Simitós (Paulík–Rejholec 1958; Habovštiak 1961); Komjatice-Homoky (Točík 1981); Komjatice-Kňazova jama (Točík 1980; 1981, s. 139–157); Nitra-Párovské Háje (Ruttkay, M. 1997a); Pavľany-Krigov (Čaplovič–Javorský 1990); Svinica (Čaplovič 1981; 1987a, b); Vyšný Kubín-Ostrá skala (Čaplovič, P. 1985); Milanovce (Habovštiak 1964); Žilkovce (Pavúk–Mináč 1977).

Dediny sa nachádzajú v bezprostrednej blízkosti vodných tokov, na okrajoch riečnych terás a miernych svahoch potokov. Zriedkavejšie sú situované na vyvýšeninách v nivách riek.

Z celkového rozloženia objektov v Nitre-Párovských Hájoch – (obr. 13) (Ruttkay 1997a) možno dedukovať, že v 12.–13. stor. sa na ľavobrežnom svahu potoka rozkladala osada pozostávajúca z jednotlivých hospodárstiev (usadlostí) rozložených v rade pozdĺž potoka.

Predpokladáme, že usadlosti boli orientované kolmo na tok potoka (podobne sú orientované všetky domy). Výrobné zariadenia ležali na ich okraji. Šírka hospodárstva sa po-

Obr. 15. Branč, část Vel'ká Ves, Arkuš I – plán skúmanej časti lokality (1 – 9.–10. stor., 2 – 12.–13. stor., 3 – 14.–15. stor.).

hybovala v rozmedzí 55–60 m. Celá osada sa mohla skladať z podobných útvarov. Naznačuje to symetrické rozloženie samostatných hlinených kupolových pecí a príbytkov, na základe ktorého možno predpokladať vzhľad sídliska.

Na jednej z najlepšie preskúmaných lokalít severného Slovenska – Pavľany-Krigov, okr. Spišská Nová Ves sa polohu 16-ich domov podarilo identifikovať za pomoci geofyzikálneho prieskumu. Najstaršia časť obce (13. stor.) bola situovaná na miernom svahu západne od sakrálnej stavby. Postupne sa začala zástavba rozširovať aj na priestor východne od kostola, na okraj mierneho údolia (Čaplovič–Javorský 1990, s. 82). Celkový pôdorys, žiaľ, nie je k dispozícii.

Na východnom Slovensku sa komplexnejšie podarilo preskúmať iba jednu lokalitu – Svinica – (Čaplovič 1981; 1987a, b). Väčšina objektov mala nepravidelný tvar a ich presnejšia funkcia je iba ťažko určiteľná. K chatám je zaradených 8 zahĺbených objektov rozložených v nepravidelných vzdialenostiach na pomerne veľkej ploche. Zachytili sa aj stopy po nadzemných – povrchových stavbách a bližšie neznámych objektoch. Z tohoto dôvodu je zložitá dešifrovať zákonitosti pôdorysného usporiadania osady (obr. 14).

Dokladov toho, že v druhej polovici 12. a prvej polovici 13. stor. bol v agrárnom prostredí Podunajskej nížiny opätovne najčastejší rozptýlený typ osád je pomerne veľa. Výskumom v Branči, Veľkej Vsi sa na dune medzi ramenami rieky Nitry na preskúmanej ploche 900 m² nezistil ani jeden dom – (obr. 15) (Cheben–Rutt kay–Rutt kayová 1993). Odkryli sa dve samostatné hlinené pece so schodovitým vstupom (typ IV), jedna hlboká zásobná jama a tri bližšie neurčené jamy. Naznačuje to pomerne veľký rozptýl objektov, avšak relatívne malá plocha neumožňuje ani náznakovú rekonštrukciu vzhľadu osady.

Podobná situácia je aj na protiahlom sídlisku v Branči na okraji západnej terasy rieky Nitry, v polohe Veľká Ves-Arkuš II (Cheben–Rutt kay–Rutt kayová 1993). Tu sa pri preskúmaní plochy 600 m² zistili iba dva objekty z 12.–13. stor. – samostatná hlinená kupolová pec so schodovitým vstupom (typ IV), a malá zásobná jama.

Dôležité poznatky o forme sídlisk priniesol aj výskum v Bajči-Medzi kanálmi (Cheben–Rutt kay, 1996) – obr. 11. Na ploche 35 000 m² sa preskúmalo iba 8 objektov z druhej polovice 12. a prvej polovice 13. stor. (jamy zásobné hlboké, samostatné hlinené pece a nepravidelné jamy) a s najväčšou pravdepodobnosťou sem patrí aj sústava žľabov v severnej časti lokality. To dovoľuje predpokladať, že išlo o sezónne sídlisko, pravdepodobne späté s pastierstvom dobytka. Systémy žľabov na najvyššom bode duny mohli slúžiť na odvodnenie, alebo čiastočne ako ohrady pre dobytok. Umožňuje to predpokladať, že tu stáli nadzemné, pravdepodobne zrubové, alebo šiatrové obydlia, po ktorých sa nezachovali žiadne stopy.

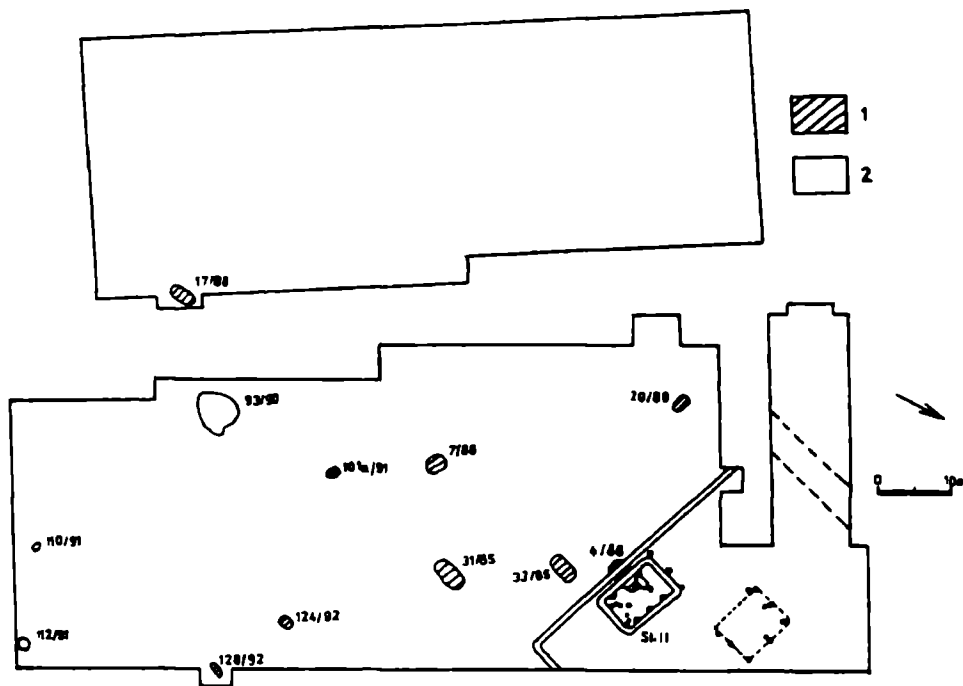
Následne je ostrov opätovne opustený. Krátkodobé sídlisko s jedným domom (zemnicou s ohniskom uprostred a s jazykovitým vstupom), dvomi hlbokými zásobnými jamami a dvomi veľkými hliníkmi tu stálo znova až v druhej polovici 15., resp. na začiatku 16. stor.

Podobne možno azda interpretovať aj sídlisko v Bini-Cénapart (Rutt kay, M.–Cheben 1992). Okrem systému žľabov sa tu na ploche 9 000 m² preskúmalo iba jeden dom (obj. 84) a bezprostredne pri ňom dve jamy. Ďalších 5 jam je rozptýlených popri okraji terasy rieky. To by mohlo naznačovať, že tu stáli aj nadzemné príbytky (obr. 17).

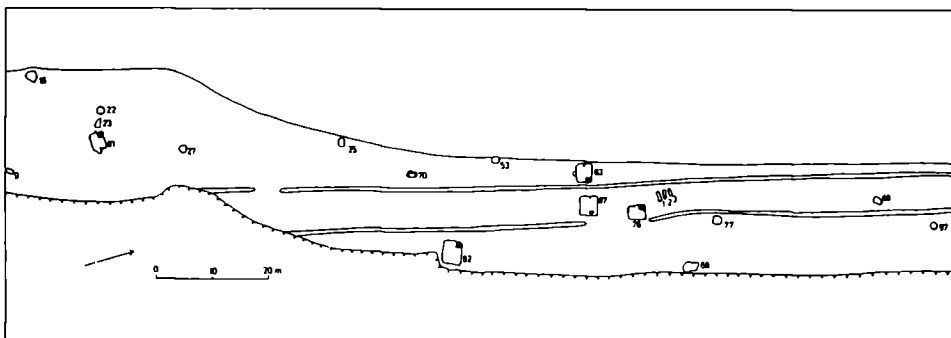
V Bratislave-Dúbravke sa preskúmala časť opevneného dvorca pozostávajúceho z kamennej stavby a celodrevenej nadzemnej stavby, bližšie neurčených jamových objektov a palisádovej ohrady – (obr. 16) (Bazovský, I.–Elschek, K. 1997, obr. 3).

Na lokalite Vlčkovce sa v r. 1998 na ploche 900 m² preskúmalo 19 vrcholnostredovekých objektov (13.–15. stor.) – zásobné jamy, samostatná hlinená pec, príbytok a bližšie neurčené objekty (inf. M. Hanuliak). Z ich rozloženia na skúmanej ploche nemožno určiť pôvodný vzhľad osady.

V Komjaticiach-Kňazovej jame nie je k dispozícii pôdorys (Točík 1980; 1981, s. 139–157). Zaujímavá je zmienka o veľkých a hlbokých jamách (9×9 m) interpreta-

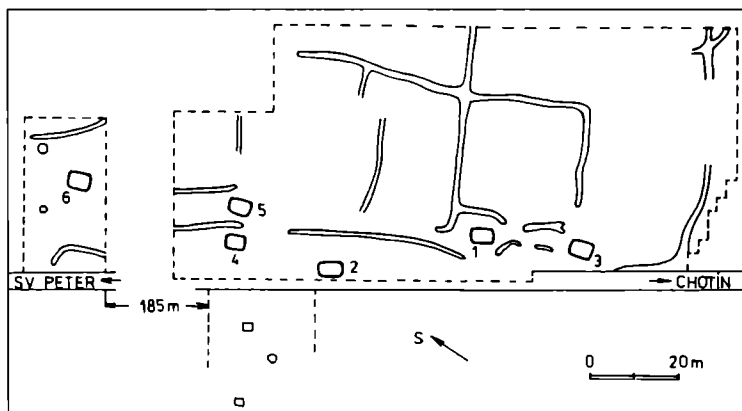
Obr. 16. Bratislava-Dúbravka. Plán výskumu. 1 – objekty z 9.–10. stor.; 2 – dvorec a objekty s ním súvisiace (podľa I. Bazovského a K. Elscheka).

Obr. 17. Biňa-Cěnapart – plán časti sídliska z 9.–10. (A) a z 12.–13. stor. (B) (archív AÚ SAV Nitra).

ných ako hnojiská. Existenciu samostatných výrobných (pracovných) areálov naznačuje radové usporiadanie dvanásť samostatných hlinených kupolových pecí na nálezisku Komjatice-Homoky (Točík 1981).

Systematickejšie členenie osady sa doložilo na lokalite Chotín-Sasullő a Simitős (Paulík-Rejholec 1958; Habovštiak 1961). Z celkového plánu možno vyčítať radové usporiadanie príbytkov (obr. 18). Rovnako orientované domy sú rozmiestené v pomere pravidelných rozstupoch. Navyše ku každému obydlíu možno priradiť plochy ohraničené systémom žlabov s rozmermi približne 30×30 m, azda akési hospodárske usadlosti. V tomto usporiadaní možno badať zárodok radovej dediny zloženej z jednotlivých hospodárskych dvorov.

Obr. 18. Chotín, polohy Sasüllö a Simitós – situačný plán lokality (podľa A. Habovštiaka, J. Paulíka a E. Rejholca).

V Hurbanove-Bohatej sa „presondovala“ plocha cca 6 000 m² (Habovštiak 1961) – (obr. 19). Preskúmali sa pozostatky troch domov, 9 ohnísk a 29 hospodárskych objektov. V centre preskúmanej plochy sa zachytili základy románskeho kostola s polkruhovou apsidou a pri ňom 35 hrobov datovaných do 12.–15. stor. Malá plocha výskumu opätovne neumožňuje rekonštruovať formu osady. Podobne je tomu aj pri ďalších lokalitách tohoto horizontu – Hurbanovo-Lábsky – 1 500 m² (Habovštiak 1985, s. 275–276).

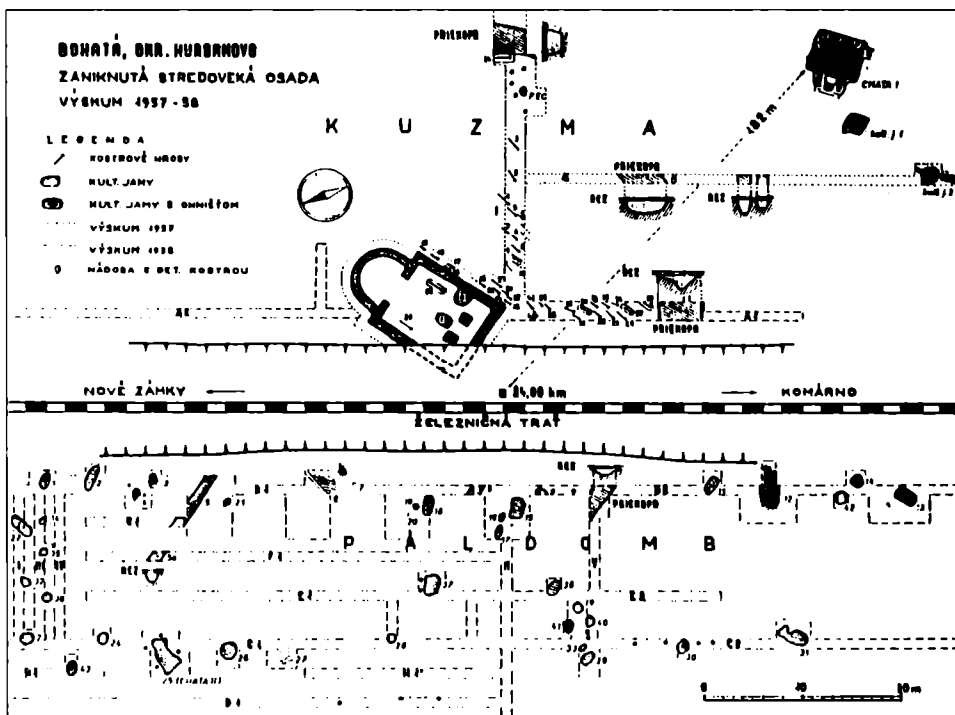
O celkovej dispozícii osady vo Vyšnom Kubíne-Ostrej skale je k dispozícii iba málo informácií (obr. 20). Je isté, že domy č. 1–3 boli rovnako orientované do mierneho poloblúku (Čaplovič, P. 1987, obr. 99).

Oproti predchádzajúcemu horizontu (11.–pol. 12. stor.) badať v rozmiestení sídliskových objektov na lokalitách určitú systemizáciu. Prejavuje sa symetrickým rozložením domov – obydlí a ďalších rozhodujúcich objektov (samostatné hlinené pece, zásobné jamy). Nadalej sa využívajú osady pozostávajúce z menších relatívne samostatných jednotiek (Bešeňov-Paškom – Habovštiak 1961, s. 455–481) a lokality s výrazným rozptýlením objektov (Branč-Veľká Ves – Cheben–Ruttkayová–Ruttkay 1995). Novým prvkom doloženým hypoteticky je osada pozostávajúca z väčších hospodárstiev s kumulovanou funkciou obytnou, výrobnou, skladovou a priestorom pre dobytok. Navzájom pospájané hospodárstva tvorili jednotný urbanistický celok – zárodok dediny – Nitra-Párovské Háje, Chotín.

Na rozdiel od okolitých oblastí (Čechy, Morava) sa zatiaľ nepodarilo identifikovať vznik relatívne stáleho a dlhodobu používaného systému poľnohospodárskych sídlisk spred polovice 13. stor. (s rovnomerným usporiadaním vnútornej štruktúry osady). Z toho vyplýva, že na jednej strane sa ustáľuje sociálna štruktúra a štruktúra moci, na strane druhej sa doposiaľ nepodarilo zachytiť jej odraz v stabilizácii formy sídlisk. Náznaky takéhoto procesu sú zaregistrované iba na dvoch lokalitách – Nitra-Párovské Háje a Chotín. Je pravdepodobné, že ďalší výskum, resp. spracovanie doposiaľ nepublikovaných fondov prinesie viac svetla do tejto problematiky.

Horizont III (druhá pol. 13.–15./16. stor.)

Je to obdobie najvýraznejších zmien v pôdorysoch osád a zároveň najväčšej rôznorodosti pôdorysov osád na celom území Slovenska. K dispozícii je iba málo ucelenejších pôdorysov zaniknutých dedín – Bajč-Medzi kanálmi (Ruttkay, M. 1989); Blatnica-Sebešlavce (Slaninák 1975, s. 174–180); Branč, Veľká Ves-Arkuš (Cheben–Ruttkay–Ruttkayová 1993); Gortva-Bizovo (Habovštiak 1985, s. 270–271); Nitra-Mikov dvor (Hanuliak, 1993, s. 111; Chropovský–Fusek 1985), Pavľany-Krigov (Čaplovič–Javorský 1990); Patince II (inf. Cheben); Poltár (Hrubec 1971); Svinica (Čaplovič 1981); Zalužany-Ne-

Obr. 19. Hurbanovo-Bohatá celkový plán preskúmanej časti stredovekej dediny (podľa A. Habovštiaka).

Obr. 20. Vyšný Kubín-Ostrá skala – slovanské sídlisko – chaty 1-3, 12.-13. stor. (podľa P. Čaploviča).

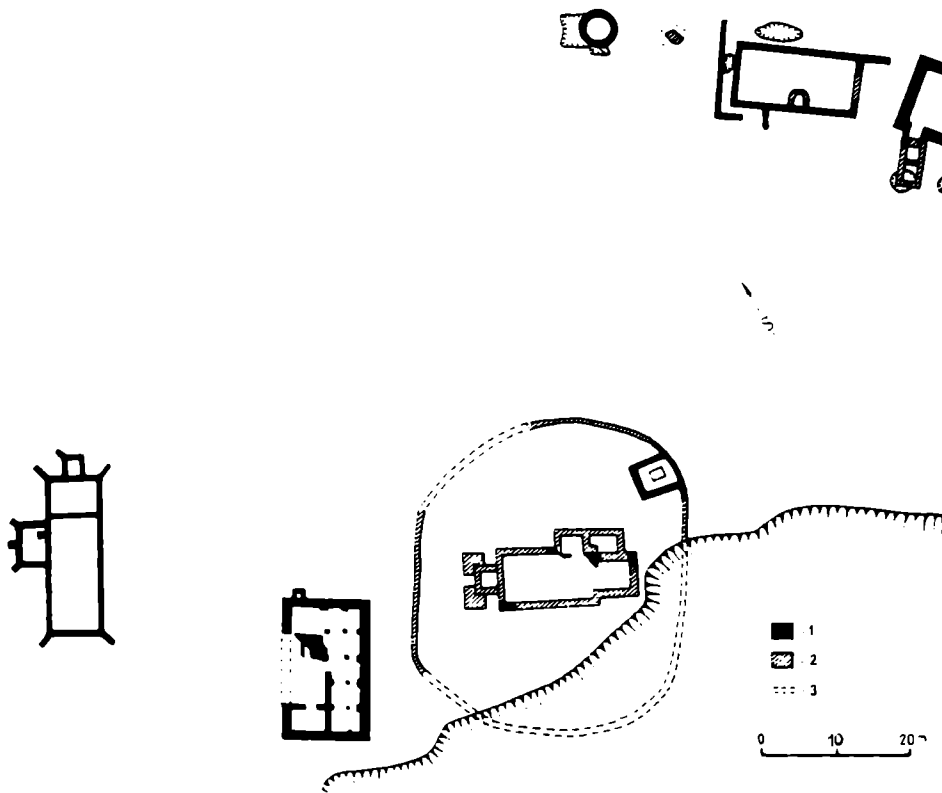
mešany (Polla 1962). Väčšie plochy boli odkryté aj na lokalitách Budmerice-Fančal, Žlkovce, Chľaba, Šamot-Mliečno.

V Branči, Veľkej Vsi-Arkuši sa v r. 1992–1993 na pomerne malej skúmanej ploche koncentrovalo 32 vrcholnostredovekých objektov, t. j. jeden objekt pripadá v priemere na plochu 25 m² (obr. 15). Spomedzi týchto objektov možno štyri označiť za obydlia. Okrem obj. 3 sa koncentrujú na najvyšších miestach duny (obj. 15, 44, 66). Preskúmané objekty patria, aj napriek ich fragmentárnosti, k najdokonalejšie dochovaným vrcholnostredovekým príbytkom na západnom Slovensku. Potvrdzujú fakt, že na rozdiel od susedných teritórií (Morava, Uhorsko južne od Dunaja) sa ešte aj v 15. stor. hojne využíval typ jednopriestorového domu (čiastočne zahĺbeného, alebo zemnice). Na nevysokej dune tu stála dôsledne opevnená dedina pozostávajúca z jednopriestorových zahĺbených a nadzemných obydlí, hospodárskych a pracovných objektov.

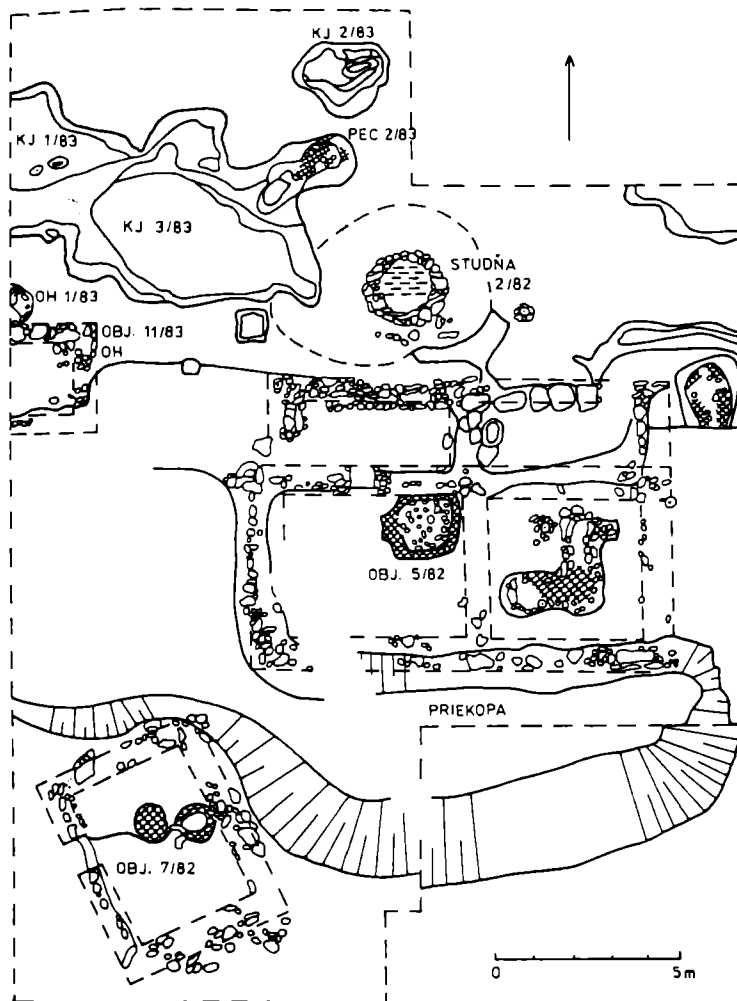
V Blatnici-Sebeslavciach (okr. Martin) sa preskúmali 3, resp. 4 domy zo 14. stor., ktoré nedovoľujú bližšie špecifikovať urbanizmus osady (Slaninák 1975, s. 174–180).

Zaniknutá dedina rozptýleného typu v Svinici (obr. 20) bola súčasťou väčšieho sídliskového areálu. Západne od nej sa nachádzala väčšia obytná stavba blokového pôdorysu s kamennou podmurovkou (rozmery 9×20,2 m, vnútorný priestor rozčlenený priečkou) – panské sídlo. Južne od dediny sa nachádzal pôvodne románsky kostol s kamennou ohradou – obr. (Čaplovič 1981).

Na lokalite Poltár (obr. 21) sa odkryli okrem vlastnej dediny aj zvyšky kamennej vežovitej stavby (panského sídla), zvyšky základov dvoch mladších zemepánskych kúrií, ko-

Obr. 21. Poltár, situačný plán odkrytých stredovekých a novovekých objektov (s panskými sídlami, kostolom a výrobnými objektmi) zaniknutej dediny. 1 – základové murivo, 2 – základové ryhy, 3 – doplnené časti (podľa I. Hrubca).

Obr. 22. Pavľany-Krigov. Pôdorysy dvojpristorového (5/82) a jednopristorového (7/82) domu. Dvojpristorový dom – roľnícka usadlosť s priekopou uzavretým dvorom – 14.–prvá pol. 15. stor. – podľa D. Čaploviča a F. Javorského.

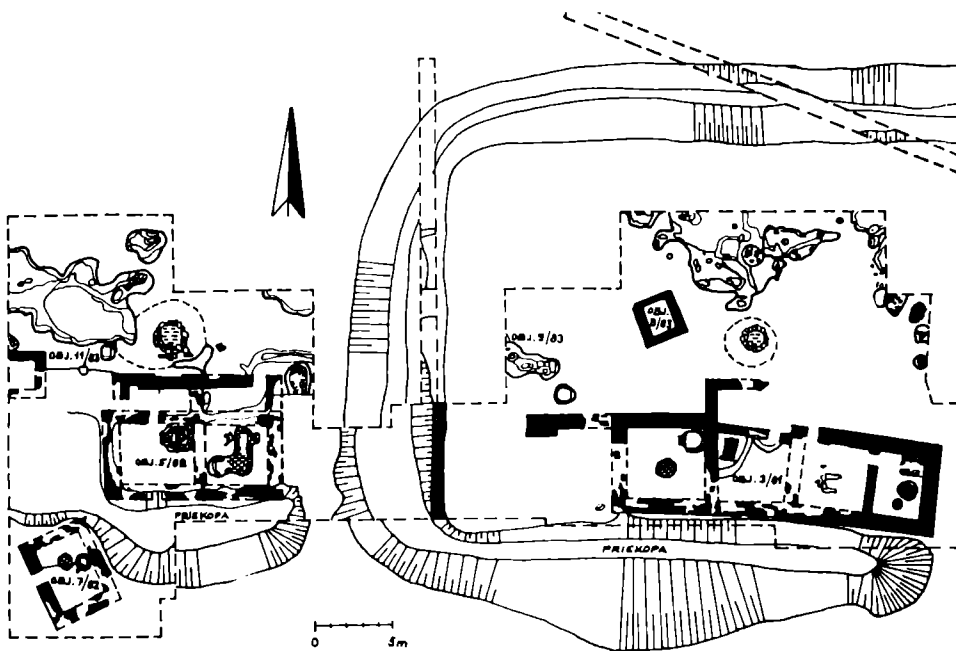
stol a pozostatky ďalších stavieb (Hrubec 1971). Rámcové datovanie je 12./13.–18. stor. a bližšie hodnotiť stredovekú zástavbu bude možné až po odbornom spracovaní lokality.

V Pavľanoch-Krigove (obr. 22–23) boli jednotlivé usadlosti pravdepodobne symetricky rozmiestené v radoch a ohraničené systémami priekop (inf. F. Javorský). Presnejšie to bude možné určiť až po preskúmaní väčšej časti osady, resp. po vykonaní geofyzikálneho a leteckého prieskumu.

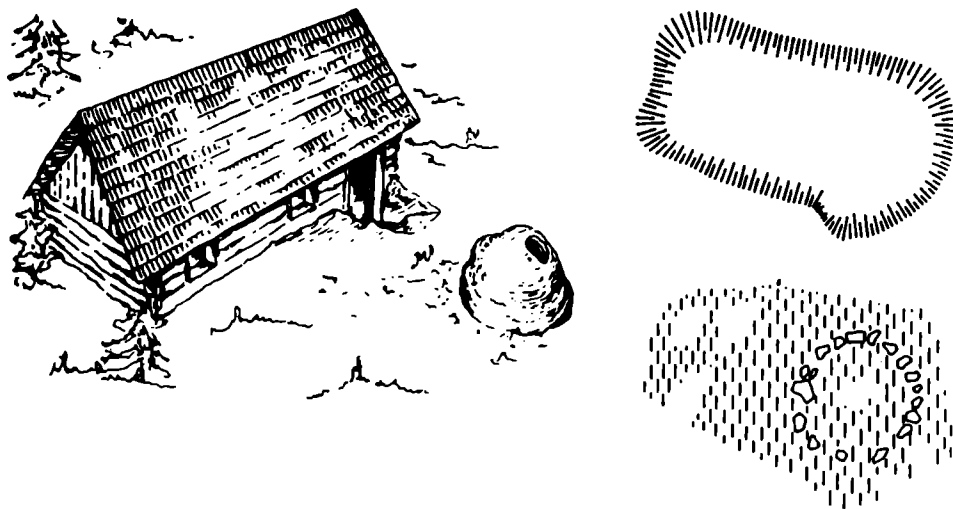
Presnejšie uzávery nemožno robiť ani o pôdorysnom členení zaniknutej dediny v Štrbe-Hrachovisku. Tri domy (obr. 24) boli rozmiestené okolo návsi (Novotný 1989), avšak pohľad na lokalitu z protihľadáneho svahu (objekty sú indikované miernymi priehlbunami) naznačuje, že môže ísť o šachovnicové usporiadanie domov.

V katastri obce Východná bol v r. 1997 preskúmaný síce iba jeden obytný objekt, avšak povrchový prieskum naznačuje, že išlo o radovú potočnú osadu (Pieta 1998).

Na vrcholnostredovekom sídlisku v Patinciach II (obr. 26) sa preskúmali okrem sídliskových objektov aj dva úseky žľabov – priekop (zachytená dĺžka 41 a 31 m a šírka

Obr. 23. Pavl'any-Kričov. Pôdorys usadlosti obkolesenej priekopou a jednotlivých objektov, obj. 3/81 a 5, 7/82 14.–prvá pol. 15. stor. – podľa D. Čaploviča a F. Javorského – archív AÚ SAV Nitra.

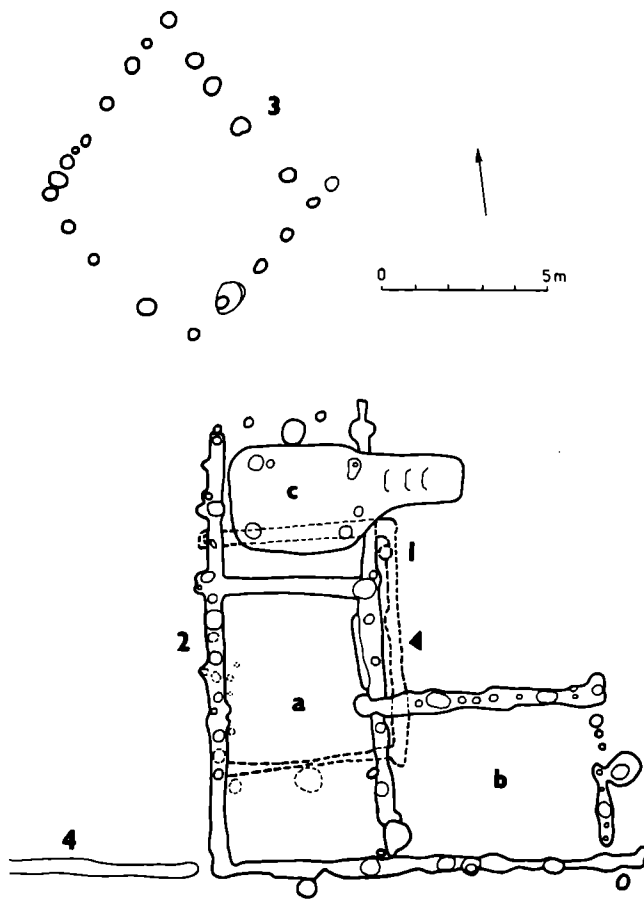

Obr. 24. Štrba-Hrachovisko, obydlie preskúmané v r. 1981 a jeho rekonštrukcia – 15. stor. – podľa B. Novotného).

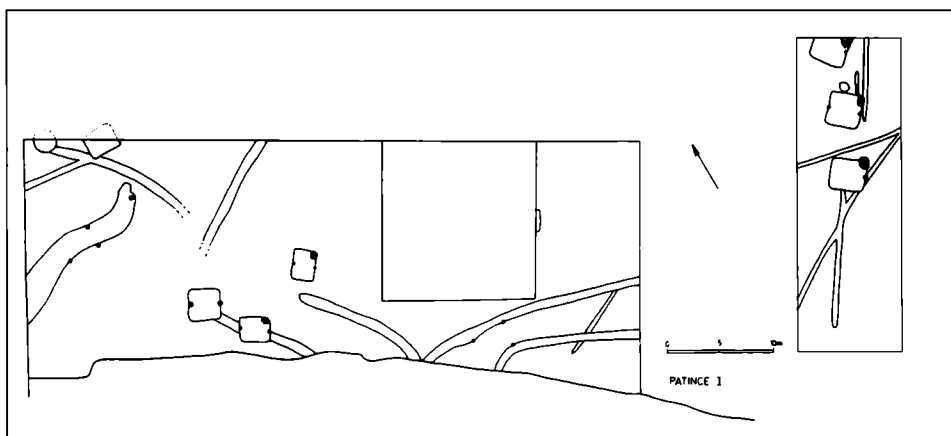
1,7–2,0 m). Smerovali naprieč sídliskom a klesali po svahu k Dunaju, t.j. mohli plniť aj odvodňovaciu funkciu (inf. I. Cheben). Analýza objektov zatiaľ nie je ukončená, preto nie je možné bližšie definovať urbanizmus osady.

Pomerne veľká plocha sa preskúmala aj na lokalite Veľký Meder (okr. Dunajská Streda). Do 15. stor. však možno zaradiť iba dva systémy žľabov uzatvárajúce v pôdoryse

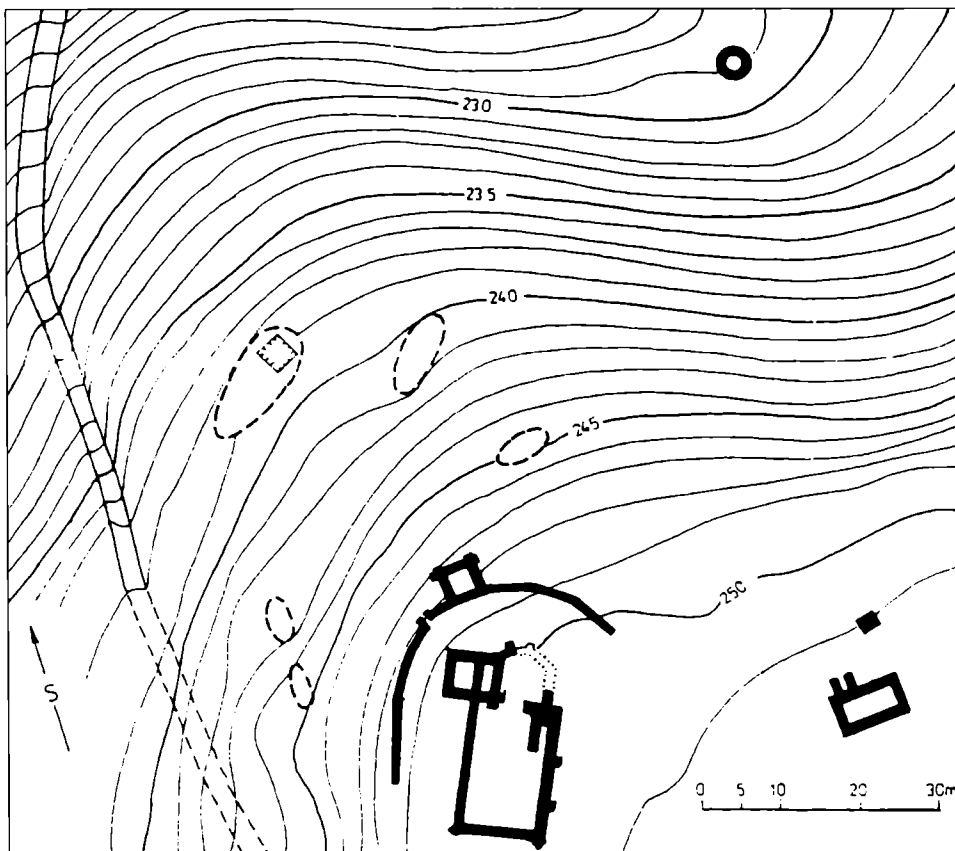

Obr. 25. Chľaba – situačný plán usadlosti, obj. – 57a – 16. stor. – 2 – trojpriestorový dom (a – sieň, b – izba, c – komora), 3 – stodola, 4 – kostolná ohrada (podľa M. Hanuliaka).

Obr. 26. Patince, poloha Dunaj – II, plán lokality (podľa I. Chebena – archív AÚ SAV Nitra).

Obr. 27. Gortva-Bizovo. Situačný plán odkrytých archeologických objektov (čiarkovane vyznačené pravdepodobné rozsahy jednotlivých usadlostí) – podľa Z. Drenku a A. Habovštiaka.

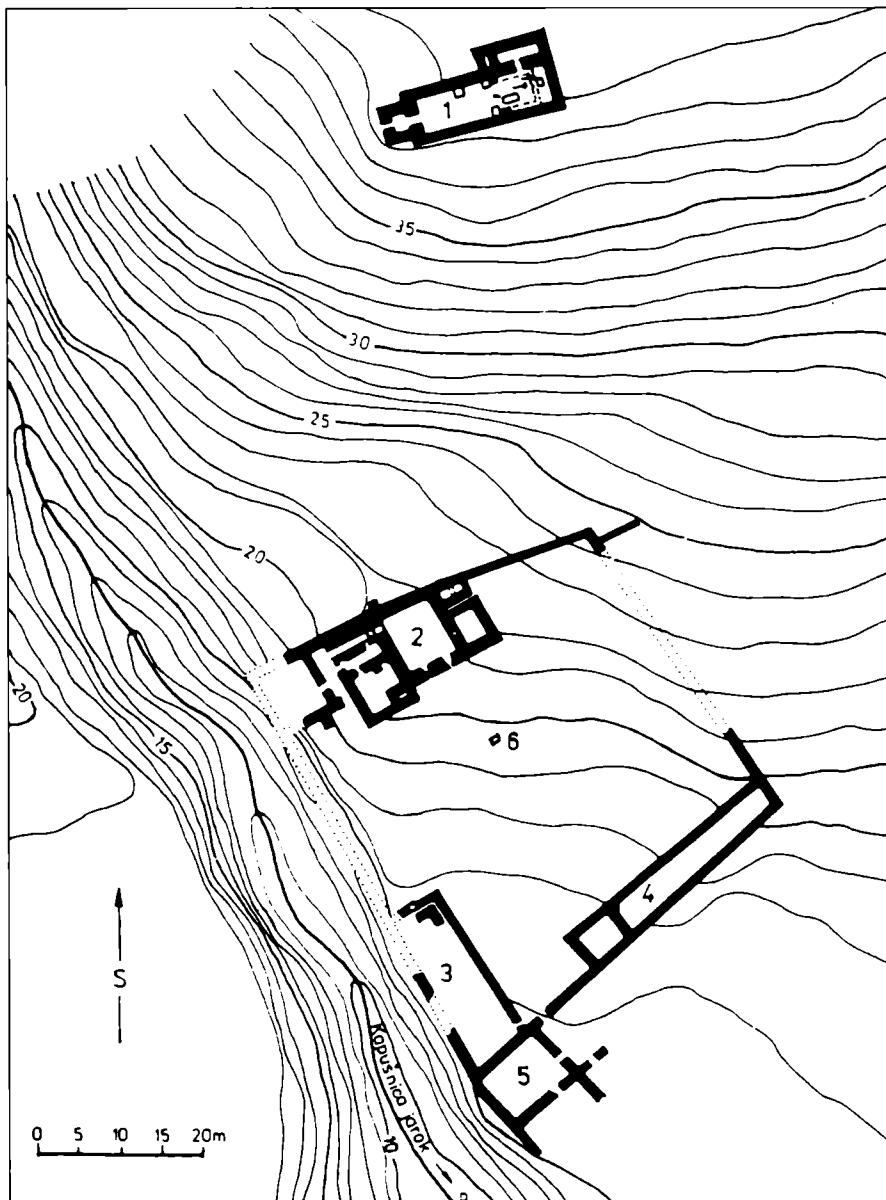
miernie nepravidelné, téměř obdĺžnikové plochy (12,5×6,5 m a 14,5×9,8 m). Do časového súvisu so žľabmi možno dať iba jednu zásobnicovú jamu (Hromada–Varsik 1992, s. 48; Ruttkay, M. 1993).

Na miernom svahu, pod vyvýšeninou s kostolom na lokalite Gortva-Bizovo (obr. 27) sa zachytili zvyšky deviatich sídliskových objektov a jednej pece na vypaľovanie keramiky. V troch prípadoch bolo pri objektoch vidieť aj obrysy dvora. Objekty sú datované do 14.–17. stor. (Habovštiak 1985, s. 270–271). Bližšie informácie nie sú k dispozícii. V úseku 79 m sa podarilo zachytiť aj 4 m širokú cestu.

V katastri obce Mliečno, časť Šamot sa severozápadne od neskororománskeho kostola v r. 1979 preskúmala časť zaniknutej osady – 15 objektov bez systému rozložených na miernom svahu vyvýšeniny. Ďalšie objekty sa odkryli aj východne od kostola (vrátane žľabu) (Hanuliak 1980).

Na lokalite Zalužany-Nemešany (obr. 28) bola stredoveká dedina 13.–15. stor. postavená nad sútokom dvoch potokov, na mieste staršej slovanskej osady z 10.–12. stor. Odkryli sa zvyšky feudálneho dvorca z 13.–polovice 15. stor. – obytná veža a k nej postupne pristavené ďalšie priestory – studená izba, kuchyňa, pec, a v rámci hospodárskej časti kováčska vyhňa, ovčinec. Celý sídliskový priestor bol ohradený kamennou ohradou.

Z daného vychodí, že práve o vzhľade dedín na území Slovenska v 14.–15. stor. máme najmenej informácií. Je isté, že sa stavali dediny s vopred stanoveným dispozičným

Obr. 28. Zaluzany-Nemešany. Situačný plán lokality: 1 – kostol, 2 – panské sídlo, 3 – kováčska dielňa, 4 – ovčinec, 5 – zvyšky stavieb za ohradou dvorca, 6 – božia muka (podľa B. Pollu).

plánom, ako aj bez neho. Jasnejšie dispozičné členenie vlastnej dediny je však predbežne doložené iba v Pavľanoch-Krigove.

Veľký počet pôdorysov dedín možno dešifrovať v historických jadrách niektorých dnešných dedín aj z predregulačných plánov a katastrálnych máp. Tieto môžu odrážať aj stredoveký vývoj. Podrobné spracovanie týchto prameňov stále chýba. Národopisné pozorovania pôvodných jadier dedín odкрývajú mnohé prvky plánovitosti v ich budovaní – ulicové, potočné a radové dediny, dediny s návšou rôzneho tvaru, do ktorej vyúsťujú

všetky cesty a sú tu sústredené aj verejné budovy (Botík 1998, s. 71). S mladšími kolonizačnými procesmi (16.–19. stor.) sú späté formy roztratených sídiel.

3. *Veľkosť a tvar osád*

Veľkosť a tvar osady ovplyvňovala v prvom rade hospodársko-ekonomická úroveň jej obyvateľov a konfigurácia terénu. V sledovanom regióne sa vyskytovali dve hlavné formy poľnohospodárskych sídlisk – rozptýlená a koncentrovaná. Každá z nich mala niekoľko rôznych variantov, ktoré sa postupne vyvíjali rôznym smerom. Zároveň sa ukazuje, že vývoj od 6. do polovice 15. stor. nemožno charakterizovať ako postupný prerod rozptýlenej osady na koncentrované sídlisko, ale oba typy sa po celý čas používali vedľa seba.

Rozptýlená forma

a) Rozptyl jednotlivých sídliskových objektov.

Známa je od 6.–7. stor. a často je používaná v priebehu celého sledovaného obdobia. Pravdepodobne ide o krátkodobé, často možno iba sezónne, alebo ešte kratšie trvajúce útvary. Nemožno však vylúčiť aj ich využitie ako stabilných sídliskových foriem. Od 12.–13. stor. možno takéto útvary považovať za sezónne sídla pastierskych komunit.

b) Rozptyl jednotlivých usadlostí – hospodárstiev – (zaregistrovaná až od 9. stor., napr. Komjatice), medzi ktorými je voľný priestor. Je dôsledkom nárastu individuálnych záujmov jednotlivých rodín. Tento typ možno pokladať za trvalé sídlisko.

Kumulovaná forma

a) Systém osady určovali relatívne husto pri sebe situované domy (najčastejšie 5–15 m), medzi ktorými, alebo mimo nich sa na samostatnom priestore nachádzali hospodárske a výrobné objekty. Usporiadanie domov v tvaroch okruhlíce, poloblúkov, alebo v rade je typickým prejavom trvalého sídla najmä v 6.–10. stor. (Šurany-Nitriansky Hrádok – Bieliková 1962a, s. 104–109; Bajč – Cheben–Ruttka 1996; Mužľa-Čenkova – Hanuliak–Kuzma–Šalkovský 1993; atď.). Možno ju považovať za nosný a rozhodujúci typ celého makroregiónu. Je základom ucelene sformovaných (normových) pôdorysov osád v 11.–15. stor.

b) Osada pozostávajúca zo systematicky zoskupených väčších usadlostí, v ktorých boli koncentrované všetky činnosti potrebné pre jej fungovanie je zatiaľ hypoteticky doložená od druhej polovice 12. stor. (Chotín; Nitra-Párovské Háje). K charakterizovaniu vylčených častí ako samostatných hospodárskych jednotiek sa môžu objaviť určité výhrady (v Chotíne absencia výrobných a hospodárskych objektov, v Nitre-Párovských Hájoch nie jednoznačne zachytené hranice hospodárstiev). Na druhej strane existenciu takéhoto typu osád podporujú pozorovania stredovekých jadier súčasných dedín, resp. súdobé písomné pramene (daňové súpisy a pod.).

Vzhľadom na relatívne malú preskúmanosť a najmä na nepublikovanie dosiahnutých výsledkov je ťažké definovať sociálne väzby jednotlivých foriem osád. Vyššie uvedené sídliskové formy agrárnych sídlisk sú výsledkom mnohých faktorov. Na jednej strane sú tzv. nového založenia, t. j. „na zelenej lúke“ (najvýraznejšie sídliská Chotín a Nitra-Párovské Háje – Ruttka, M. 1997), kedy je sídlisko pravdepodobne budované na voľnej ploche s jasným urbanistickým zámernom, bez priamej väzby na predchádzajúce osídlenie.

Na strane druhej sú trvalé sídliskové formy výsledkom postupného vývoja od niekoľkých rozptýlených objektov po sídlisko s desiatkami plánovite rozmiestnenými domami a stovkami ďalších druhov objektov (Svinica – obr. 13 – Čaplovič 1981; Pavľany-Krigov – Čaplovič–Javorský 1990). Veľké nádeje sa kladú do v r. 1998 obnoveného výskumu lokality – zaniknutej dediny Vlková-Horanské (okr. Spišská Nová Ves). Povrchový prieskum naznačuje existenciu radovej zástavby už v 11.–12. stor. (Čaplovič–Javorský 1990, s. 112) a pravdepodobne radová zástavba tu pretrvala až do 15. stor. (od 12.–13. stor. aj s kamennou sakrálnou stavbou – inf. F. Javorský).

Vznik hospodárskeho dvora možno interpretovať ako výsledok upevňovania feudálnych vzťahov vo vrcholnostredovekej spoločnosti. Vo väzbe s nimi narastá aj proces majetkovej diferenciacie, ktorý je od polovice 12. stor. badateľný tak v hnutel'ných, ako aj nehnuteľných pamiatkach.

Z daného vychodí, že sa objavujú štyri základné smery formovania stredovekej osady:

1. disperzia – rozptýlená osada – jednotlivé objekty zakladané postupne pravdepodobne bez predchádzajúceho plánu
2. nukleácia – koncentrácia obydli (rady, okruhlíce a pod.) – postupný vývoj – od disperzného sídliska, často s funkčne vyhranenými priestormi (obytný, skladový, výrobný/pracovný – Bajč-Medzi kanálmi)
3. degradácia – postupný úpadok osídlenia. Jej výsledkom je tiež určitý, niekedy systematicky usporiadaný tvar osady – Komjatice
4. nové založenie – cieľavedome založená osada s konkrétnym urbanistickým zámerom (Nitra-Párovské Háje; Chotín).

Rozloha sídlisk

Vzhľadom na súčasný stav archeologického výskumu je zatiaľ nedostatočne zodpovedaná otázka rozlohy jednotlivých sídlisk. Pokiaľ priestor osady nie je jasne vymedzený konfiguráciou terénu, resp. riečnym tokom, je temer nemožné určiť jej presné hranice. Problémy povrchového prieskumu (jeho nejednoznačnosť) boli v odbornej literatúre už viac krát prezentované. V súčasnosti sa nádeje vkladajú do leteckého prieskumu, ktorým je v prípade vhodných podmienok možné identifikovať priestorový rozsah osady. Táto technika sa však musí kombinovať minimálne s rozsiahlejšou sondážou, ktorá môže potvrdiť časopriestorové súvislosti zachytených objektov.

Celkové plány najdôležitejších skúmaných lokalít ukazujú, že rozsah sídlisk sa pohyboval od 0,5 ha po viac ako 5 hektárové celky (Nitra-Párovské Háje, zistenia doc. Točíka v Komjaticiach – Točík 1981). V priebehu storočí sa menila aj vlastná plocha sídliska na danej polohe. Napríklad na lokalite Bajč-Medzi kanálmi malo včasoslovenské sídlisko (6./7. stor.) rozlohu cca 0,5 ha. V 7./8. stor. sa sídlisková plocha postupne zväčšuje (2,5 ha), aby dosiahla v 8./9. stor. najväčšiu rozlohu – 3,5 ha. V 10. stor. sa osídlený priestor opätovne zmenšuje (2 ha) a v 11. stor. osídlenie postupne zaniká a sporadické osídlenie je doložené aj v 12.–15. stor. (Ruttkey, M. 1997a).

Počet obyvateľov

Veľmi ťažké a značne hypotetické je odhadnúť počet obyvateľov v jednotlivých osadách. Je pravdepodobné, že niektoré menej zahĺbené domy nemuseli byť archeologickým výskumom zachytené. Sídlisko v Bajči pravdepodobne pozostávalo v priemere z 9 domov – treba predpokladať 3–4 osoby v jednom dome – každý horizont trval zhruba 25 rokov, t. j. pri trvaní zhruba 100 rokov by k osade muselo patriť pohrebisko so zhruba 120 pochovanými (pozri aj Acsádi – Nemeskéri 1957, s. 133–148). Pri existencii 15–20 hospodárskych dvorov (Nitra-Párovské Háje – Ruttkey, M. 1997b) je možné predpokladať v osade cca 100 obyvateľov.

Hospodárske zázemie

Iba strohé informácie sú k dispozícii o zázemí jednotlivých dedín. Neodmysliteľnou súčasťou sídliskového areálu boli polia. Informácie o nich však patria k najskromnejším. Ich vzhľad a polohu možno rekonštruovať z archeologických (paleobotanických nálezov) a taktiež priamo z povrchových prieskumov. Žiaľ, výrazné zásahy do vzhľadu krajiny v poslednom storočí viac-menej znemožnili nájsť relikty polí v poľnohospodársky aktívnom prostredí. Jediná príležitosť sa naskytá v trvalo zalesnených porastoch. Priekopnícke miesto v objasňovaní tohoto zložitého fenoménu na Slovensku patrí A. Habovštiakovi (1974; 1985, s. 214–217). Jeho ucelené poznatky sa dotýkajú horizontu po 12. stor. (resp. od konca 11. stor. – Tehla-Barc, Nitrianska Blatnica).

Mierny pokrok v riešení tejto otázky by mohli priniesť komplexné paleobotanické výskumy. Tie umožňujú rekonštruovať vonkajší vzhľad polí (pešované rastliny, prímiesy, buriny a pod.), ale nedovoľujú rekonštruovať techniku ich obrábania. Zatiaľ nie je k dispozícii podobný ucelený rozbor zo žiadnej lokality dedinského charakteru.

Písomné pramene od 11. stor. dokladajú na kráľovských, šľachtických a cirkevných majetkoch aj záhrady, sady a vinice (Kučera 1974, s. 196). Väčšina informácií je však až po 13. stor. (Habovštiak 1985, s. 113–115) a výsledky sú zhrnuté v citovanej práci A. Habovštiaka.

Z hľadiska funkcie možno konštatovať, že prvoradou úlohou absolútnej väčšiny dedinských sídlisk 11.–15. stor. bola poľnohospodárska produkcia. Iba výnimočne sa stretávame s osadami, kde existujú aj náznaky vykonávania špecializovanej remeselnej činnosti – napr. Hurbanovo, Gemerský Sad (Habovštiak 1975, s. 298). Za doklady špecializovanej remeselnej výroby pritom nepovažujeme sporadický výskyt kovárskej trosky zo železnej rudy (je to často iba doklad práce miestneho kováča). Tieto zistenia nekorešponujú s poznatkami zo západnej Európy, kde možno pomerne jednoznačne rozdeliť stredoveké sídliská na dve počtom temer rovnaké skupiny – poľnohospodárske a zmiešané poľnohospodársko remeselnícke (Janssen 1977, s. 301–311). V nami sledovanom prostredí je takéto členenie zatiaľ nemožné.

Z hľadiska trvania môžeme predpokladať 5 typov sídlisk (vyčlenil Müller-Wille, citované u Roberts 1996, s. 19):

1. krátkodobé – trvanie niekoľko dní
2. dočasné – trvanie niekoľko týždňov
3. sezónne – trvanie niekoľko mesiacov
4. trvalé – trvanie niekoľko rokov
5. nepretržité – trvanie niekoľko generácií

Aj v priestore stredného Podunajska sa dozaista používalo všetkých 5 typov. Pri absencii komplexných výskumov je pri jednotlivých lokalitách obtiažne určiť konkrétny typ.

V súvislosti so vzhľadom sídlisk je treba mať vždy na zreteli fakt, že archeológia aj v spolupráci s prírodnými vedami zachytáva iba zlomok z dávnej skutočnosti. Rekonštruovanie osady na základe stôp zistených terénnym výskumom v konfrontácii s prírodnými vedami a ich vzájomným porovnávaním medzi viacerými lokalitami ostáva stále iba hypotézou.

Čiastočne sa tieto problémy zmenšujú v mladších časových úsekoch (na území Karpatskej kotliny – 11.–12. stor.), keď sa objavujú už aspoň strohé informácie o dedinách aj v písomných prameňoch. Ide o údaje uvádzané v listine svätobeňadického opátstva z r. 1075, kde sa počet usadlostí väčšinou pohybuje v medziach 10–20, no vyskytujú sa i dediny s oveľa väčším počtom (Marsina 1971, s. 54–58; Habovštiak 1976, s. 248).

V listine z r. 1158 sa pri doteraz nelokalizovanej lokalite Zamto uvádza 72 usadlostí (Marsina 1971, s. 82). Ako správne podotýka A. Habovštiak, je v týchto prípadoch sporné, či sa pod jedným názvom osady, alebo dediny chápal aj komplex menších osád, alebo iba jednotlivé zoskupenia príbytkov, prípadne len jedna uzatvorená osada.

Proces stredovekej transformácie osídlenia je najlepšie pozorovateľný pri štúdiu mikroregiónu. Analýza nálezov a situácií z mikroregiónu Bajč (okr. Komárno) preukázala postupné zmeny vo vývoji osídlenia na najnižšej úrovni (sídlisko, sídliskový areál) a zároveň odhalila tendencie ďalšieho vývoja. Tieto sa neuberali smerom zjednotenia menších sídlisk do väčších celkov. Základom bola existencia pomerne hustej siete menších celkov pripomínajúcich tzv. majere. Z niektorých z nich sa postupne spravidla vyvinuli od 13. stor. sídliská – dediny ako výraz určitej koncentrácie. Rozptýlené usadlosti existovali aj naďalej a mnohé sa udržali až do záveru 19. stor.

4. Stav archeológie stredoveku na Slovensku

Záverom je potrebné v stručnosti zhodnotiť celkový stav sídliskovej archeológie stredoveku na Slovensku.

Ako som už vyššie konštatoval, počet výskumov zaniknutých dedinských sídlisk po r. 1990 výrazne poklesol. Realizovalo sa iba 7 väčších výskumov. Ich zdanlivo malý počet je dozaista spojený s nedostatkom finančných zdrojov. Dôležitejšie je však upriamiť pozornosť na rýdzo teoretický výskum, resp. vyhodnocovanie terénnym výskumom dosiahnutých poznatkov. Je treba konštatovať, že situácia v tejto oblasti nie je uspokojujúca.

Varovaním je aj skutočnosť, že výskumu dedinských sídlisk a dejín osídlenia sa venuje čoraz menej bádateľov. Najmä prílev mladých výskumníkov je viac-menej nulový.

Tieto skutočnosti sa negatívne odrážajú na množstve i kvalite publikačných výstupov venujúcich sa týmto problémom.

5. Východiská – perspektíva

Z vyššie uvedeného prehľadu jednoznačne vyplývajú aj najbližšie úlohy pre archeológiu stredoveku (dedinské sídliská) na Slovensku:

a) Čo najskôr komplexne a kriticky vypublikovať nateraz nezverejnené výsledky rozsiahlych terénnych výskumov realizovaných v posledných štyridsiatich rokoch – najmä – Nitra, Branč, Biňa, Gortva-Bizovo, Nitra-Párovské Háje, Pavľany-Krigov, Patince, Poltár, Svinica. Je zarádzajúce, že z mnohých rozsiahlych výskumov neexistujú ani po mnohých rokoch od ich realizácie komplexné nálezové správy.

b) Čiastočne možno situáciu zlepšiť aj cieľným zadávaním tém seminárnych, diplomových a doktorandských prác so zameraním na spracovanie a vyhodnotenie starších výskumných fondov.

c) V záujme lepšieho osvetlenia mnohých doteraz neodkrytých otázok súvisiacich so stredovekým domom bude v budúcnosti potrebné najmä sprecizovať a skompletizovať (po stránke spolupráce s inými vednými disciplínami) terénny výskum sídliskových objektov.

d) V rámci skromných prostriedkov určených pre grantové prostriedky považujem za nezmyselné ich vyčleňovanie na nové terénne systematické výskumy. V prvom rade je potrebné spracovávať staršie fondy.

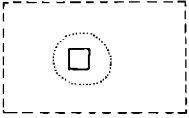
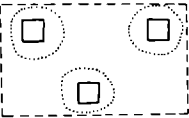
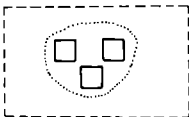
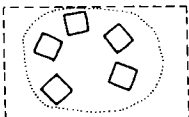
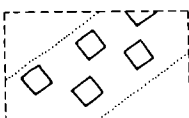

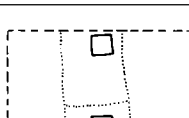
e) Rázná zmena systému výučby na vysokých školách. Problémom archeológie stredoveku sa na Slovenských univerzitách venuje od čias zavedenia výučby archeológie menšia pozornosť. V posledných rokoch viac-menej neexistuje terénna prax pre študentov, potom sa nemožno čudovať, že aj viacerí mladí bádatelia robia výskum systémom 19. stor. – rýchly odkryv bez hľadania súvislostí. Počet absolventov, ktorí komplexne ukončili vysokoškolské štúdium na slovenských školách za posledné roky nepresahuje desať. Navyiac, v praxi sa ich uplatnilo 5 či 6. Je paradoxné, že viac-menej všetky typy inštitúcií zaoberajúcich sa aj archeologickým výskumom majú aj napriek mnohým výzvam neobsadené miesta archeológov (AÚ SAV, múzeá, stály nedostatok archeológov je na Pamiatkovom ústave). V každodennej praxi sa ukazuje ako komplikované personálne zabezpečenie množstva záchranných výskumov (dial'nice, plynovody a pod.).

Ukazuje sa, že východiskom nie je vytvorenie novej inštitúcie zameranej výlučne na výskum stredoveku, ale v prvom rade personálne dobudovanie existujúcich výskumných pracovísk a ich vzájomná efektívna spolupráca.

f) Dôležité bude priestorové zacielenie výskumu – najmä na východné a severozápadné Slovensko, kde sú doslova biele miesta na mape skúmaných archeologických stredovekých dedinských sídlisk.

g) Súčasný stav spracovania stredovekých dejín Slovenska ukazuje na neustálu nutnosť rozvíjať štúdium dejín osídlenia a jeho vývoja. V dnešnej situácii sa ako jediná možná cesta k riešeniu zložitých problémov charakteru osídlenia javí úzka interdisciplinárna spolupráca (história, archeológia, historická jazykoveda, historická geografia atď.). Na druhej strane však chýbajú súborné práce sumarizujúce a interpretujúce známe pramene v rámci jednotlivých disciplín.

Splnenie týchto úloh je sčasti podmienené dostupnosťou financií. Vo väčšej miere je však zlepšenie v tejto oblasti dosiahnuteľné určitými organizačnými opatreniami, ktoré by mali uskutočniť hlavné výskumné pracoviská (Archeologický ústav SAV, Archeologické múzeum SNM, univerzity) – zacielenie vedeckovýskumného programu, dôraz na spracovávanie realizovaných terénnych výskumov a publikovanie ich výsledkov.

Typ – storočie	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	
	—————→											
	—————→											
	—————→											
	—————											
		-----→										
		-----→										
						-----→						

Obr. 29. Schématický vývoj pôdorysov stredovekých sídlisk v 11.–16. stor.

- BAZOVSKÝ, I.–ELSCHEK, K. 1997: Osídlenie v Bratislave-Dúbravke v 9.–13. storočí. I. Sídliisko z 9.–10. storočia. In: Zborník Slovenského národného múzea XCI – 1997 – Archeológia 7, s. 31–50.
- BIALEKOVÁ, D. 1958: Záchraný výskum slovanských sídlisk v Nitrianskom Hrádku a Bečšňove, okr. Šurany. Slov. Archeol. 6, 1958, s. 388–413.
- BIALEKOVÁ, D. 1959: Záverečná zpráva z výskumov slovanských sídlisk v Nitrianskom Hrádku a v Bečšňove. Slov. Archeol. 7, 1959, s. 439–459.
- BIALEKOVÁ, D. 1962: Nové včasnosinglavanské nálezy z juhozápadného Slovenska. Slov. Archeol. 10, s. 97–148.
- BIALEKOVÁ, D. 1964: Staromadžarské hroby a včasnostredoveké sídliskové objekty v Lipovcj-Ondrochovcj. In: Štud. Zvesti Archeol. Úst. Slov. Akad. Vied 18. Nitra, s. 187–196.
- BIALEKOVÁ, D. 1975: Pobedim. Slovanské hradisko a sídliská z 9. storočia. III. medzinárodný kongres slovanskej archeológie, Bratislava 7.–14. september 1975. Nitra.
- BOTÍK, J. 1998: Geografické, kultúrno-spoločenské a interetnické súvislosti ľudovej architektúry. In: Ľudová architektúra a urbanizmus vidieckych sídlisk na Slovensku z pohľadu najnovších poznatkov archeológie a etnografie. Bratislava, s. 67–101.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V. 1970: Slovanské sídliisko a zaniknutá stredoveká dedina v Osuskom. In: Štud. Zvesti Archeol. Úst. Slov. Akad. Vied 18. Nitra, s. 211–24.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V. 1971: Príspevok k výskumu stredovekej výšinnjej dediny na východnom Slovensku. Východoslovenský pravck 2, s. 197–225.
- ČAPLOVIČ, D. 1981: Stredoveká dedina vo Svinici a jej význam pre poznanie stredovekého dedinského osídlenia na východnom Slovensku. In: Archacologia historica 6, 1981, s. 499–504.
- ČAPLOVIČ, D. 1987a: Archeologický výskum stredovekého dedinského domu na Slovensku. In: Archacologia historica 12, 1987, s. 145–155.
- ČAPLOVIČ, D. 1987b: New facts about the development of medieval rural house in cast Slovakia. Slov. Archeol. 35–1, s. 7–26.
- ČAPLOVIČ, D.–CHEBEN, I.–RUTTKAY, M. 1988: Rozsiahly záchraný výskum pravckého a stredovekého osídlenia v Bajči. In: Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1987. Nitra, s. 41–42.
- ČAPLOVIČ, D.–JAVORSKÝ, F. 1990: Najnovšie poznatky o vývoji dedinského domu na Spiši. Nové obzory 31, s. 69–121.
- ČAPLOVIČ, P. 1965: Včasnostredoveké pohrebisko a sídliisko v Hurbanovcj. Slov. Archeol., 13, s. 237–247.
- ČAPLOVIČ, P. 1987: Orava v pravcku, vo včasnej dobe dejinnej a na začiatku stredoveku. Martin.
- DRENKO, Z. 1983: Zaniknutá stredoveká dedina Bizovo. In: Archcol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1982. Nitra, s. 81–82.
- DUŠEK, M. 1961: K otázkam pravckého vývoja juhozápadného Slovenska. In: Štud. Zvesti Archeol. Úst. Slov. Akad. Vied 18. Nitra, s. 59–80.
- EGYHÁZY-JUROVSKÁ, B. 1981: Zaniknutá stredoveká dedina Fančal. Archacol. hist. 7, s. 513–519.
- FŮRYOVÁ, K.–MÍČEK, M.–MIHOK, Ľ.–TOMČO, Š. 1991: Začiatky železiarstva vo východnej časti Gemera v stredoveku. In: ZSNM LXXXV – Archeológia 1, s. 107–144.
- FUSEK, G. 1996b: Začiatok systematického pricskumu povodia Blatiny. In: Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1994. Nitra, s. 58–60.
- HABOVŠŤIAK, A. 1960: Dva zaniknuté románske kostoly na Baratke pri Leviciach. Archeol. Rozhl., 12, s. 356–358, 373–381, 552, 600.
- HABOVŠŤIAK, A. 1961a: Príspevok k poznaniu našej nížinnej dediny v XI.–XIII. storočí. Slov. archeol., 9, s. 451–482.
- HABOVŠŤIAK, A. 1962: Mladohradištná chata v Siladiciach. Archeologické rozhledy 14, s. 808, 841–846.
- HABOVŠŤIAK, A. 1964: Výskum v Milanovcjach. Archeologické rozhledy 16, s. 410–426.
- HABOVŠŤIAK, A. 1966: K otázkam datovania hradiska v Bini. Slov. Archeol., 14, s. 439–486.
- HABOVŠŤIAK, A. 1975: Stredoveké agrárne sídliská 10.–13. stor. na Slovensku, Archeol. Rozhl., 27, s. 297–304.
- HABOVŠŤIAK, A. 1976: Historicko-archeologický výskum stredovekých zaniknutých dedín na Slovensku. Zbor. Slov. nár. Múz. Hist. Historica 16/1976, s. 243–252.
- HABOVŠŤIAK, A. 1985: Stredoveká dedina na Slovensku. Bratislava.
- HANULIAK, M. 1980: Výskumy z obdobia stredoveku na trase výstavby Sústavy vodných diel na Dunaji. In: Archacol. hist. 5. Brno, s. 193–208.
- HANULIAK, M. 1989c: Pravcké, včasnostredoveké a stredoveké osídlenie v Chľabc. Slov. Archeol., 37, s. 151–212.
- HANULIAK, M.–KUZMA, I.–ŠALKOVSKÝ, P. 1993: Mužľa-Čcnkov I, osídlenie z 9.–12. storočia. Nitra 1993.
- HOŠŠO, J. 1976: Historickoarcheologický výskum v Liptovskej Marc. In: Archacol. hist. 1. Brno, s. 253–269.
- HROMADA, J.–VARSIK, V. 1992: Záchraný výskum v Čalovcj. In: Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1990. Nitra, 1991, s. 48.

- HRUBEC, I. 1971: Výskum zaniknutej dediny Dolný Poltár. *Archeol. Rozhl.* 23, s. 69–79.
- CHEBEN, I. 1987a: Výskum neolitického sídliska v Patinciach. In: *Archeol. Výsk. a Nál. na Slov.* v r. 1986. Nitra, s. 51–52.
- CHEBEN, I. 1987b: Výsledky záchranného výskumu v Patinciach. *Štud. Zvesti Archeol. Úst. Slov. Akad. Vied. v Nitre*, 23, s. 307–329.
- CHEBEN, I.–RUTTKAY, M. 1996a: Ukončenie výskumu v Bajči. In: *Archeol. Výsk. a Nál. na Slov.* v r. 1994. Nitra, s. 99–100.
- CHEBEN, I.–RUTTKAY, M.–RUTTKAYOVÁ, J. 1993: Záchranné výskumy na trase výstavby ropovodu v okrese Nitra. In: *Archeol. Výsk. a Nál. na Slov.* v r. 1992, Nitra 1993, s. 61–62.
- CHROPOVSKÝ, B. 1975: Nitra. Archeologický výskum slovenských lokalít. III. medzinárodný kongres slovenskej archeológie. Bratislava 7.–14. september 1975. Nitra.
- CHROPOVSKÝ, B. 1976: Výskum laténskej, veľkomoravskej a včasnostredovekej osady v Nitre na Šindolke. *Archeol. Výsk. a Nál. na Slov.* v r. 1975. Nitra, s. 113–116.
- CHROPOVSKÝ, B.–FUSEK, G. 1985: Výskum v Nitre. In: *Archeol. Výsk. a Nál. na Slov.* v r. 1984. Nitra, s. 102–106.
- CHROPOVSKÝ, B.–HEČKOVÁ, J.–FUSEK, G. 1987: Ukončenie záchranného výskumu v Nitre na Šindolke. In: *Archeol. Výsk. a Nál. na Slov.* v r. 1986. Nitra, s. 52–53.
- JANKUHN, J. 1977: Einführung in die Siedlungsarchäologie. Berlin–New York.
- JAVORSKÝ, F. 1982: Prieskumy výskumnej expedície Spiš. *Archeol. Výsk. a Nál. na Slov.* v r. 1981, Nitra, s. 99–113.
- KRIŽANOVÁ, 1977: O stredovekej kúrii v Parížovciach. In: *Archaeol. hist.* 2. Brno, s. 203–210.
- KUČERA, M. 1974: Slovensko po páde Veľkej Moravy. Bratislava.
- KUZMA, I. 1982: Druhá etapa výskumu v Mužle-Čenkove. In: *Archeol. Výsk. a Nál. na Slov.* v r. 1981. Nitra, s. 171–176.
- MARSINA, R. 1971: *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I.* Bratislava.
- MINÁČ, V. 1980: Zaniknutá stredoveká osada v Slovenskej Novej Vsi-Zelenči. In: *Archaeol. hist.* 5. Brno, s. 209–215.
- MINÁČ, V. 1981: Slovenské sídlisko a stredoveká osada v Senci-Martine. *Archaeol. hist.* 6, Brno, s. 487–497.
- NEVIZÁNSKY, G. 1980: Záchranný výskum v Kameníne. In: *Archeol. Výsk. a Nál. na Slov.* v r. 1978. Nitra, s. 187–188.
- NEVIZÁNSKY, G. 1982: Príbityky s jazykovitým vchodovým výklenkom v kameníne. In: *Castrum Novum, I. Nové Zámky* s. 63–75.
- NOVOTNÝ, B. 1989: Ďalšia etapa výskumu na lokalite Šuňava-Zemské. In: *Archeol. Výsk. a Nál. na Slov.* v r. 1988, Nitra, s. 128.
- OŽDÁNI, O. 1977: Záchranný výskum na trase diaľnice v roku 1976. In: *Archeol. Výsk. a Nál. na Slov.* v r. 1976. Nitra, s. 211–215.
- PAULÍK, J.–REJHOLEC, E. 1958: Stredoveké chaty v Chotíne. *Slov. Archeol.*, 6, s. 223–235.
- PAVÚK, J. 1983: Tretí rok záchranného výskumu v Žlkovciach. In: *Archeol. Výsk. a Nál. na Slov.* v r. 1982. Nitra, s. 199–201.
- PAVÚK, J.–MINÁČ, V. 1977: Neolitické, eneolitické a stredoveké osídlenie vo Voderadoch a v Zelenči. In: *Archeol. Výsk. a Nál. na Slov.* v r. 1976. Nitra, s. 225–228.
- PIETA, K. 1996: Liptovská Mara, včasnohistorické centrum severného Slovenska. Bratislava.
- PIETA, K. 1998: Záchranné výskumy vo Východnej. In: *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku* v r. 1997, Nitra, v tlači.
- PICHLEROVÁ, 1963: Špačince v praveku a v ranej dobe dejinnej. In: *Zborník Slovenského národného múzea LXIX – 1975, História* 13, s. 103–125.
- PIFL, A. 1953: Pohreby vo vreciach na Šoldove. *Príroda a spoločnosť* 2, s. 50–57.
- PLACHÁ, V.–HLAVICOVÁ, J. 1978: Osídlenie Devína v 10.–12. storočí. In: *Archaeol. hist.* 3. Brno, s. 231–237.
- POLLA, B. 1962: Stredoveké zaniknuté osada na Spiši (Zalužany). Bratislava.
- POLLA, B. 1966: Zisťovací historicko-archeologický výskum v Brezovičke. *Nové obzory* 8, s. 408–430.
- POLLA, B. 1975: Stredoveké zaniknuté osady na Spiši. *Nové obzory* 17, s. 161–194.
- ROBERTS, B. K. 1996: *Landscapes of settlement. Prehistory to present.* London, New York 1996.
- REMIÁŠOVÁ, M.–RUTTKAY, A. 1967: Zisťovací výskum v Koši. *Slov. Archeol.* 15, s. 455–464.
- RUTTKAY, A. 1970: Stredoveké osídlenie v Oboríne. In: *Východoslovenský pravek* 1. Košice, s. 95–110.
- RUTTKAY, A. 1975: Novoobjavená včasnostredoveká rotunda a zaniknutý sídliskový región v Inoveckom pohorí pri Nitrianskej Blatnici. *Vlastiv. Čas.*, 24, s. 97–100.
- RUTTKAY, A. 1986: Stav a úlohy výskumu stredoveku na Slovensku z hľadiska archeológie (prognostická úvaha). *Štud. Zvesti Archeol. Úst. Slov. Akad. Vied.*, 22, s. 49–70.
- RUTTKAY, A. 1975: Dučovce, veľkomoravský velmožský dvorec. III. Medzinárodný kongres slovenskej archeológie Bratislava. Nitra.
- RUTTKAY, A. 1990: Archeológia a výskum životného prostredia (interdisciplinárna v súčasnosti organizovaných podmienkach). *Štud. Zvesti Archeol. Úst. Slov. Akad. Vied.*, 26–1, s. 19–22.

- RUTTKAY, M. 1989: Výskum stredovekého osídlenia v Bajči. Archacol. hist. 14, s. 299–310.
- RUTTKAY, M. 1992: Pokračovanie pricskumu horného Požitavia. In: Archcol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1990. Nitra 1992, s. 91–93.
- RUTTKAY, M. 1993: Žľaby na stredovekých sídliskách juhozápadného Slovenska. In: Archacol. hist. 18. Brno 1993, s. 277–288.
- RUTTKAY, M. 1997: Ukončenie výskumu v Nitre-Párovských Hájoch. In: Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1995. Nitra, v tlači.
- RUTTKAY, M. 1998: Dedina a dom vo vrcholnom a neskorom stredoveku. In: Ludová architektúra a urbanizmus vidieckych sídiel na Slovensku z pohľadu najnovších poznatkov archeológie a etnografie. Bratislava, s. 37–66.
- RUTTKAY, M.–CHEBEN, I. 1992: Včasnostredoveké sídlisko a pohrebisko v Biňi. Slov. Archeol. 40–2, s. 109–134.
- SLANINÁK, M. 1975: K otázke stredovekého dedinského domu na severnom Slovensku. Zborník Slovenského národného múzea LXIX – 1975, Etnografia, s. 170–189.
- ŠALKOVSKÝ, P. 1998: Dedinský dom a sídlo vo včasnom stredoveku. In: Ludová architektúra a urbanizmus vidieckych sídiel na Slovensku z pohľadu najnovších poznatkov archeológie a etnografie. Bratislava, s. 9–36.
- ŠALKOVSKÝ, P.–VLKOLÍNSKA, I. 1987: Včasnostredoveké a vrcholnostredoveké sídlisko v Komjaticiach. In: Zvesti Archeol. Úst. Slov. Akad. Vied. 23. Nitra 1987, s. 127–172.
- TOČÍK, A. 1978: Záchranný výskum v Komjaticiach. In: Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1977. Nitra, s. 246–272.
- TOČÍK, A. 1979: Záchranný výskum v Komjaticiach. In: Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1978. Nitra, s. 246–269.
- TOČÍK, A. 1980: Pokračovanie záchranného výskumu v polohe Kňazova jama v Komjaticiach. In: Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1979. Nitra, s. 215–229.
- TOČÍK, A. 1981: Záverečná správa zo záchranného výskumu v Komjaticiach v rokoch 1977 a 1979. Štud. Zvesti Archeol. Úst. Slov. Akad. Vied v Nitre 19, s. 139–157.
- TURZO, J. 1979: Lokálne dobové formy ohnísk regiónu Kysuce-Podjavorníky v múzeu slovenskej dediny. In: ZSNM LXXIII, Etnografia 20, s. 167–195.

Zusammenfassung

Erforschung der mittelalterlichen dörflichen Siedlungen in der Slowakei (Stand und Perspektiven)

Dieser Beitrag bringt die bisherigen Ergebnisse der Mittelalterarchäologie in der Erforschung der mittelalterlichen dörflichen Siedlungen. Der erste Teil dieses Beitrags enthält die Geschichte der Forschung von den 40. Jahren dieses Jahrhunderts bis heutzutage. Im zweiten Teil sind die wichtigsten erforschten Lokalitäten dargestellt und zwar aus der Zeitperioden des 11. und der ersten Hälfte des 12. Jhs, aus der 2. Hälfte des 12. Bis in die 1. Hälfte des 13. Jhs und von der 2. Hälfte des 13. Jhs. bis in das 15. Jh.

Die Situation sieht so aus, dass die zerstreuten Siedlungen für das 11.–12. Jh. charakteristisch waren. In manchen Siedlungen dieser Zeit treffen wir uns mit spezialisierten Wohn – oder Erzeugungszentren (z. B. Slovenská Nová Ves, Abb. 6). Überwiegend kommen aber solche Siedlungen vor, in denen die einzelnen Objekte zerstreut sind und auch in den grossflächig freigelegten Siedlungen sind die Wohnobjekten sehr selten vertreten (z. B. Mužla-Čenkov, Bajč, Benešov-Paškom, Senc-Martín u. a.). Zum erstenmal kommt auch urbanistische organisiertes Dorf mit den Steinfundamenten vor Devín).

In den Siedlungen der 2. Hälfte des 12. und in der 1. Hälfte des 13. Jhs. kann man schon eine bestimmte Systemisierung der Siedlungsobjekte beobachten. Das zeigen vor allem die Wohnobjekte, selbständige Backöfen und Vorratsgruben. Die Siedlungen waren immer noch klein mit den zerstreuten Objekten. Eine urbanistische Einheit-Kern des Dorfes – zeigen einige Lokalitäten wie Nitra-Párovské Háje und Chotín.

Im Vergleich mit den Nachbarländern (Mähren, Böhmen) ist es bisher nicht gelungen eine stabile landwirtschaftliche Siedlung vor dem 13. Jh. freizulegen.

Nur wenige Erkenntnisse von den Dörfern aus dem 14.–15. Jh. sind bisher zur Verfügung. Nur die Lokalität Pavlany-Krigov gibt eine Vorstellung von der Dispositionsgliederung eines Dorfes. Man versucht deshalb die dörflichen Grundrisse in den Dorfkörnen und auf den alten Katastralkarten zu gewinnen (Abb. 29).

Grösse und Form der Dörfer

Beide oben genannte Merkmale wurden von dem wirtschaftlichen Verhältnissen der Bevölkerung und von der Terrainkonfiguration beeinflusst. In der Slowakei treffen wir uns mit zwei Hauptformen der landwirtschaftlichen Siedlungen: zerstreute und konzentrierte Formen. Die Formentwicklung kann man in der Zeit vom 6. bis zum 15. Jh. nicht als stufenartigen Übergang von zerstreuter zur konzentrierter Siedlung bezeichnen, weil bei-

de Formen die ganze Zeit nebeneinander lebten. Es ist auch schwer die sozialen Verhältnisse in solchen Siedlungen zu dokumentieren. Einige Siedlungen entstanden auf den „grünen Rasen“, andere wuchsen von einzelnen Objekten bis zu grossen Siedlungen von mehreren hunderten Objekten (z. B. Svinica, Pavlany-Krigov). Neue Erkenntnisse erwartet man bei der Erforschung der Wüstung Vlková-Horanské (bez. Spišská Nová Ves). Aufgrund der bisherigen Forschung kann man in der Entwicklung des mittelalterlichen Dorfes 4 Grundrichtungen beobachten (dazu graphische Darstellung):

1. Zerstreutes Dorf – einzelne Objekte ohne planmässige Gründung.
2. Konzentriertes Dorf – Konzentration der Wohnobjekte in einer Reiheform, Rundling usw. Stufenförmige Entwicklung oft mit bestimmten Funktionsräumen z. B. Bajč-Medzi kanálmi.
3. Rückgängiges Dorf – stufenförmiger Zerfall der Besiedlung.
4. Neue Gründung – zielartig gegründetes Dorf mit urbanistischer Planung (Nitra-Párovské Háje, Chotín).

Ein Teil dieses Beitrags beschäftigt sich mit der Lage der Siedlungen vom 11. bis zum 16. Jh., mit der Zahl der Bevölkerung, wirtschaftlicher Tätigkeit und mit der Länge der Besiedlung.

Zum Schluss informiert der Verfasser vom Stand der Forschung auf dem Gebiet der Siedlungsarchäologie in der Slowakei. Nach dem Jahr 1990 registriert man einen Rückgang der Grabungsarbeiten auf den dörflichen Lokalitäten und auch die theoretische Auswertung der bisherigen Grabungen ist unzufrieden.

Auf dem Gebiet der dörflichen Siedlungen sind folgende Aufgaben zu erfüllen:

- a) So schnell wie möglich die bisherigen Grabungen zu bearbeiten und veröffentlichen.
- b) Die älteren Funde von den Grabungsarbeiten in den Seminar- und Dissertationsarbeiten zu bearbeiten.
- c) Interdisziplinäre Zusammenarbeit bei der Auswertung der Grabungsarbeiten.
- d) Die Finanzmittel richten in der ersten Reihe für die Komplettauswertung der alten Grabungen.
- e) Grundänderung der Unterrichtspläne für die Archäologie des Mittelalters auf den Hochschulen.
- f) Orientierung der Forschung auf die Gebiete des Ost- und Nordwestslowakei.
- g) Auf dem Gebiet der Siedlungsforschung weiter entwickeln die Zusammenarbeit mit den Historikern, Geographen, Philologen und mit weiteren Nachbardisziplinen.

Abbildungen:

1. Zahl der registrierten mittelalterlichen Lokalitäten in der Westslowakei in den Jahren 1950–1995.
2. Erforschung der einzelnen Lokalitäten in der Westslowakei.
3. Besiedlung der Slowakei im 11.–16. Jh. Archäologisch erforschte Lokalitäten sind bezeichnet.
4. Die Haupttypen der Objekte in der Westslowakei.
5. Chľaba. Ein Teil der Siedlung aus dem 11.–12. Jh. (nach M. Hanuliak).
6. Slovenská Nová Ves (unten), Zelencĕ (oben). Erforschte mittelalterliche Objekte (nach V. Mináč und J. Pavúk).
7. Bešeňov-Paškom. Situationsplan des mittelalterlichen Dorfes (nach A. Habovštiak).
8. Patince II. Ein Teil der hochmittelalterlichen Siedlung (nach I. Čebeni).
9. Devín. Plan eines Vorburgsdorfes vom 11.–12. Jh. Nr. 1–9 Häuser mit den Steinfundamenten (nach V. Plachá).
10. Komjatice – Lage Homoky-Štrkovisko. Ein Plan der Lokalität im 9.–10. Jh. – volle Linie, 11.–12. Jh. unterbrochene Linie.
11. Bajč-Medzi kanálmi. Schematischer Plan des Dorfes aus dem 11. Jh.
12. Nitra-Zobor, Šindolka. Photogrammetrischer Plan der Lokalität (nach A. Habovštiak).
13. Nitra-Párovské Háje. Schematischer Plan eines Teiles der Lokalität. 1: 9.–10. Jh., 2: 12.–13. Jh.
14. Svinica, Bez. Košice. Mittelalterliche Siedlung, Herrensitz und Kirche mit dem Friedhof (nach D. Čaplovič).
15. Branč, Teil Velká Ves, Arkuš I. Plan der erforschten Lokalität. 1: 9.–10. Jh., 2: 12.–13. Jh., 3: 14.–15. Jh.
16. Bratislava-Dúbravka. Grabungsplan. 1: Objekte aus dem 9.–10. Jh., 2: Herrenhof und Objekte gehörende zum Herrenhof (nach I. Bazovský und E. Elschek).
17. Biňa-Cĕnapart. Ein Teil der Siedlung aus dem 9.–10. Jh. (A) und aus dem 12.–13. Jh. (B).
18. Chotín, Lage Sasúllo und Smitós. Situationsplan der Lokalität (nach A. Habovštiak, J. Paulík und E. Rejholc).
19. Hurbanovo-Bohatá. Gesamtplan des mittelalterlichen Dorfes (nach A. Habovštiak).
20. Výšný Kubín-Ostrá skala. Slawische Siedlung aus dem 12.–13. Jh. 1.–3. Wohnobjekte (nach D. Čaplovič).
21. Poltár. Situationsplan der freigelegten mittelalterlichen und neuzeitlichen Objekte (mit Herrensitzen, mit einer Kirche und mit den Produktionsobjekten. 1 – Steinfundamente, 2 – Fundamentrillen, 3 – ergänzte Teile (nach I. Hrubec).
22. Pavlany-Krigov. Grundrisse des zweiräumigen (5/82) und einräumigen Hauses (7/82). Zweiräumiges Haus – Gehöft mit einem Graben abgeschlossen. 14. – erste Hälfte des 15. Jhs. (nach D. Čaplovič und F. Javorský).
23. Pavlany-Krigov. Grundriss eines Gehöfts mit Umfassungsgraben und einzelnen Objekten. 14. – erste Hälfte des 15. Jhs. (nach D. Čaplovič und F. Javorský).
24. Štrba-Hrachovisko. Ein Wohnobjekt und seine Rekonstruktion (nach B. Novotný).

25. Chľaba. Situationsplan eines Gehöfts, Objekt 57a – 16. Jh., 2 – dreiräumiges Haus (a – Flur, b – Stube, c – Kammer), 3 – Scheune, 4 – Umfassungsmauer der Kirche (nach M. Hanuliak).
26. Patince, Lage Dunaj – II. Plan der Lokalität (nach I. Čechen).
27. Gortva-Bizovo. Situationsplan der freigelegten Objekte. Wahrscheinliche Grösse der einzelnen Gehöfte ist mit Strichen bezeichnet (nach Z. Drenko und A. Habovštiak).
28. Zalužany-Nemešany. Situationsplan der Lokalität. 1 – Kirche, 2 – Herrnsitz, 3 – Schmiedewerkstatt, 4 – Schafstall, 5 – Reste der Objekte hinter der Umfassungsmauer des Hofes, 6 – Martersäule (nach B. Polla).
29. Schematische Entwicklung der Grundrisse der mittelalterlichen Siedlungen im 11.–16. Jh.